

Biskop J.P. Mynsters kirkelige synspunkter

Bidrag til forståelse af udviklingen fra statskirke til folkekirke

Af Jens Rasmussen

Teologen og præsten Otto Møller skrev til biskop Skat Rørdam efter at han havde læst både biskop Mynsters og professor H.N. Clausens erindringer: "Det synes mig saa, at medens Mynster har tabt sin Glands Stykke for Stykke ved, hvad der er kommen ud fra ham efter hans Død, saa har Clausen vunden ligesaa meget".¹

Kirkehistorikeren Bjørn Kornerup har mange år senere i 1957 nævnt det samme i en artikel om J.P. Mynster. I levende live var han omfattet "med en Beundring og Ærbødighed, som kun bliver de allerfærreste til Del", og ved sin død var han virkelig en samlende skikkelse i det danske folk, indtil Søren Kierkegaards voldsomme angreb på "hans Personlighed og kirkelige Helhedsopfattelse" betød en brat ændring, som herefter i en menneskealder farvede dommen over Mynster. Dertil kom efter midten af forrige århundrede grundtvigianismens og de kulturelt liberale kredses stærke afstandtagen "fra Mynsters kirkelige og politiske Konservatisme", en afstandtagen der ofte kunne ende i "klichéagtige Billeder og rent subjektive Vurderinger".²

Nu har Mynster selv vel næppe forestillet sig, at hans erindringer, som han mere beskedent blot kaldte "Meddelelser", ville give ham "en helligheds Nimbus". Man skriver næppe sine erindringer i alderdommens dage (omkring 1846-47) uden et positivt ønske om at fremstille sine synspunkter i sin helhed og uden personlig adresse mod alt det, som ikke lykkedes. Muligvis havde Mynster selv tøvet med at udgive det færdige resultat. Det blev sønnen Fr. Joachim Mynster, præst ved Holmens kirke (d. 1857), der efter faderens død i januar 1854 udgav disse erindringer i marts 1854.

Mynster påvirkede mange præster.³ Hans individualistiske kristendomsforståelse var præget af en etisk holdning (I. Kant) og af romantikken (Bakkehuskredsen), og hans forståelse dannede forudsætning for hans ønske om en rummelig evangelisk-luthersk statskirke, der tog hensyn til det individuelle religiøse liv. Derfor vil denne artikel først beskrive hans udvikling og kristendomsforståelse, og dernæst hans syn på statskirken, der fik betydning for den senere folkekirke, samt hans virke som enevoldsregeringens kirkelige hovedrådgiver i tiden omkring enevældens afslutning.

Mynsters forsøg på harmoni mødte stærk modstand hos N.F.S. Grundtvig, der søgte et opgør med tidens åndsretninger, ligesom han stillede sig kritisk til statskirken. Helt konsekvent søgte Grundtvig et brud med enevældens uniformitet d.v.s. med ensartetheden i enevældens statskirke⁴ - og han blev derved en støtte for vækkelsen. I forhold til staten prioriterede Grundtvig friheden og forskelligheden højere end biskop Mynsters vægtlægning på det religiøse evangelisk-lutherske fællesskab.⁵

J.P. Mynster - Udvikling og forkyndelse

Jakob Peter Mynster blev født den 8. nov. 1775, som søn af inspektøren ved Fredriks Hospital, kammerråd Christian Gutzon Peter Mynster, der døde som ganske ung. Moderen blev herefter gift med overlægen på hospitalet, Frederik Ludvig Bang. Men kort tid efter i 1779 døde moderen af brøstsyge. J.P. Mynster blev således i en tidlig alder forældreløs. Moderen havde i et afskedsbrev udtrykt bekymring over hans ubøjelighed - en svaghed som prægede Mynster gennem livet.⁶

Barndomshjemmet var præget af stedfaderen og dennes tunge dømmende pietisme. Derfor fik Mynster afsmag for pietismen, og det blev ikke mindre med årene. Efter kandidateksamen blev Mynster lærer for den senere statsmand den unge grev A.W. Moltke. Som en anerkendelse af sin indsats med den unge elev blev han i 1801 kaldet til sognepræst for Spjellerup og Smerup, hvor faderen - den ældre grev J.G. Moltke - havde kaldsretten. Mynster følte "endnu ingen bestemt Drift til at være Præst". Helst ville han have foretaget en udlandsrejse, men han mente ikke at kunne afslå grevens tilbud om dette gode embede, eftersom han som ung kandidat og huslærer befandt sig i en afhængig stilling.⁷

De første præsteår var en urolig tid for Mynster. Med åbenhed

fortæller han mange år senere, hvor svært det var for ham at skulle holde en prædiken. Han lærte "Løverdags-Fortvivlelsen" at kende. Ligeledes lagde han i sine erindringer ikke skjul på sin følelse af mindreværd, af usikkerhed, lige som ærgerrigheden sad ham dybt i blodet.⁸

Men i sommeren 1803 skete en ændring, som af historieskrivningen er omtalt som Mynsters "gennembrud".⁹ Udtrykket er i virkeligheden Mynsters eget, da han mange år senere i sine "Meddelelser" beskrev disse ungdomsbegivenheder. Gennembruddets to realiteter var samvittigheden og Gud: samvittigheden måtte adlydes helt ud og man måtte ganske bøje sig under Guds vilje. Det etiske moment var ikke ukendt for ham gennem Immanuel Kant moralfilosofi og den tyske teolog Fr. Volkmar Reinhardts prædikensamling, som han den sommer brugte temmelig direkte ved søndagsprædikener og lejlighedstaler, men det afgørende var vennen Heinrich Steffens besøg. Af ham lærte Mynster, hvad det ville sige at bøje sig ubetinget for Guds vilje. Steffens havde selv nået dertil ved læsning af Spinozas filosofi og Schellings romantiske idealisme, mens de egentlige kristelige tanker brød igennem under udarbejdelsen af den syvende forelæsning på Elers kollegium i 1802-03. Børge Ørstedts disputats: "J.P. Mynster og Henrich Steffens. En studie i dansk kirke- og åndshistorie omkring år 1800" (1965) fremhæver således Henrich Steffens betydning for Mynsters gennembrud i sommeren 1803 og hans videre udvikling indtil 1807.

Diskussionen om Steffens betydning for Mynster i sommeren 1803 skal ikke diskuteres her. Ørsted finder, at for Mynster har Kant haft en vis betydning inden gennembruddet, "men selv da må han dele rollen med andre".¹⁰ Fastholdes må det imidlertid, at indholdet af dette gennembrud først og fremmest var samvittighedens vidnesbyrd om Guds realitet - langt mere end bevidstheden om en synder, der fandt vej til Kristi kors. Mynster talte om at "lade Samvittigheden alene herske i mig og over mig" ("Om Christi Moral", 1804). Mynster gik ud fra Gud som den faste virkelighed, der gennem pligten uden forbehold kaldte mennesket.¹¹

"Gennembruddet" fik hurtig betydning. Den ubetingede lydighed mod Gud førte Mynster til omfattende bibelstudier, hvor Jesus Kristus ikke længere var et romantisk idealbillede for ham, men en historisk givet personlighed, og hvor kristendommen i det hele taget blev "den historiske Beretning om Christendommen".¹²

I årene 1805-06 blev Mynster drevet bort fra romantikken. Fra sine ungdomsdage hørte Mynster til Bakkehuskredsen omkring ægteparret Rahbek, digteren Adam Oehlenschläger, videnskabsmanden H.C. Ørsted og broderen, juristen A.S. Ørsted. Men han kunne ikke finde ud af digteren Oehlenschlägers skuespilkunst. Var den hedensk eller kristelig, spurgte han Kamma Rahbek om. I deres brevveksling svarede fru Rahbek, at det turde hun ikke afgøre.¹³

Ligeledes tog Mynster klar afstand fra rationalismen. Således skrev han i tidsskriftet "Ny Minerva" (april, 1806) mod biskop P.O. Boisens ritualforslag. Han savnede f.eks. i Boisens nye liturgiforslag, at trosbekendelsen lød ved dåben, ligesom han kritiserede de forfladende og ubibelske tilføjelser ved skriftemålet og nadveren.

I sammenhæng med sin kritik af Boisens ritualforslag fik Mynster først rigtigt øje på Martin Luthers betydning. Han henførte flere steder til Luther i sin anmeldelse af Boisens forslag.¹⁴ Til fru Rahbek skrev han: "Luther er en af de meget Faa, som siger mig Noget, der synes mig Nyt - endog det bekiendteste og oftest Gientagne synes mig nyt hos ham...Af ham har jeg meget at lære, thi hos ham gaar alting ud paa vis og glad Besiddelse (d.v.s. Troe), istedet for at den nyere Religiøsitet har tabt sig saa meget i blot Længsel".¹⁵

Mynster var således kritisk over for den romantiske idealisme ligeså vel som rationalismen. Først i 1810 blev Mynsters kristendom klart synlig for offentligheden ved udgivelsen af en epokedannende prædikensamling, har professor og senere biskop N.M. Plum understreget.¹⁶ Mynster havde fundet lægemidlet mod sin indre uro og henviste til "en Gud og en Frelser".¹⁷

Det er umuligt at finde den direkte kilde til denne anden fase af "gennembruddet" med henvisningen til Kristus. Hans langt senere "Meddelelser" og breve fra denne ungdomsperiode lader forstå, at der har været flere små personlige afgørende stød, som det ikke er muligt at trænge ind bag - selvom historieskrivningen ofte har villet beskæftige sig med det.¹⁸

Snart flyttede Mynster tilbage til København, som han savnede midt i den landlige ofte ensomme præstegerning i Spjellerup. Han fik embedet som 1. residerende kapellan ved Vor Frue kirke i København, hvilket i virkeligheden betød en lønnedgang for ham. Fastelavns søndag den 7. februar 1812 holdt Mynster sin

tiltrædelsesprædiken, efter at han søndagen forud var blevet indsat af stiftsprovst H.G. Clausen.

I denne prædiken fremtræder hele den udvikling som Mynster gennemlevede i Spjellerup-årene. I sin karakteristiske tiltaleform til Kristus siges: "Hvor tidlig hørte jeg om Dig, og om Det, du har beredet dine Troende; men endnu forstod jeg det ikke, og jeg søgte vidt omkring i Verden efter den Viisdom, der skulde lede mig, jeg hørte efter de Forstandiges Tale fra min Tiid og fra alle Tider tilforn, men min Siel fandt dog ikke Hvile...Altid eensommere blev mit hierte...indtil Du kom mig imøde paa den mørke Vei".

Mynster henviste til skriftordet: "Kommer hid til mig, alle I, som arbeide og ere besværede, og jeg skal vederqvæge Eder" (Matt. 11,29) og fandt, at Jesus vil give hvile for sjælen, når vi tager hans åg på os, og således slutter "en god Samvittigheds Pagt med Gud". Som "Medlemmer af Christi Kirke" fandt Mynster, at menigheden var forpligtet på "et christeligt Levned". Viljen har vi: "Vi føle nogen Drivt i os til det Gode, som vi stundum helt eller halvt følge, men hertil udfordres, at vi gjøre Samvittigheden, altsaa Guds Villie, til det høieste, ikke tienende to Herrer". Vi skal kæmpe mod enhver lyst og tænke på at udføre det, "som bør skee ved os". Beslutningen om således at tjene Kristus "gjør os først til Christne"; "da først forstaae vi hvad det er, Christendommen lærer om Forskiellen mellem Verdens Tieneste og Guds, da først føle vi, hvilken den Fred er, som overgaaer al Forstand".¹⁹

I denne prædiken skildrede Mynster sin åndelige udvikling med kriser og sejre, og forkyndelsens stærke vægt på samvittighedens betydning, Ordet om ikke at tjene to Herrer, men i Kristus opnå den fred, som overgår al forstand, blev hovedelementerne i hans prædikener. Her ses det, at Mynster var nået frem til en fast overbevisning om den historiske kristendoms sandhed, samtidig med at han på dét grundlag søgte at udvikle rationalismens udtynnende kristendom og romantikkens spekulation.

Efter "gennembruddet" udviklede Mynster sig videre i positiv-kristelig retning.²⁰ Netop denne udvikling blev sat i relief, da N.F.S. Grundtvig i december 1812 meget direkte skrev et brev til Mynster med spørgsmålet: "Hvad er Deres Hiertesmening om Bibelen og Troen på Kristus". Hertil svarede Mynster - tydelig generet af Grundtvigs direkte stil - blandt andet: "Jeg tager ikke i Betænkning...at bekiende mig den Mening, at Mange skulle komme af

Øster og Vester og sidde til Bords i Guds Rige fremfor Mange, der kaldte sig Rigets Børn".

Når Mynster her svarer, at de mange som kommer fra øst og vest skal finde plads i Guds rige, mens de som selv kalder sig "Rigets Børn" skal holdes udenfor, har han givet sin forståelse af en rummelig statskirke, og dermed har han fastholdt et kirkebegreb, som siden hen skulle give ham flere sammenstød bl.a. med Grundtvig og de vakte.²¹ Mynster skønnede, at disse ikke ville vige pladsen for ham - "Den fremmede Vandrer". Dette udtryk om Mynster nævner Børge Ørsted i en perspektivrig slutbemærkning i sin disputats.

Et par år senere udgav Mynster i anledning af Reformationsjubilæet 1817 fem prædikener, der alle var holdt i perioden fra 13. til 19. søndag efter Trinitatis lige før jubilæumsdagen 31. oktober 1817. I den sidste af de fem reformationsprædikener var det især Martin Luther, som omtaltes. Nævnt blev salmen: "Vor Gud han er saa fast en Borg". Mynster fastslog, at Reformationens fædre ikke ville "opføre en egen Bygning af ny og hidtil uhørt Viisdom, men føre Christi Evangelium for Lyset, som det var i sin Oprindelse, og lære Menneskene at holde sig til dette med en sand og velbegrundet Tro".²² Med henvisning til rationalismen udtrykte Mynster, at det ikke drejede sig om en ny visdom, men om den klare overensstemmelse mellem Kristi evangelium i sin oprindelse, d.v.s. Bibelen, og den sande og velbegrundede tro med centrum i Luthers retfærdiggørelseslære. I alle fem prædikener havde Mynster taget sit udgangspunkt i søndagens tekster, som han så havde set i lyset af Reformationens betydning for Vor Frue menighed. Der var i høj grad tale om evangeliske prædikener med vægt på den historiske Kristus og forsoningstanken, som må have stået i modsætning til rationalisten, stiftsprovst H.G. Clausens forkyndelse ved Vor Frue kirke.²³

Provst dr. theol. W. Fr. Engelbreth (Lyderslev) skrev et brev (14/2-1818) til sin gode kollega Mynster om N.F.S. Grundtvigs "Udsigt over Verdens-Krøniken, fornemmelig i det lutherske Tidsrum", som også var kommet i anledning af reformationsjubilæet: "Forresten er der endeel sandt i Bogen, men og mange eensidige skiæve Domme".²⁴ For Grundtvig drejede det sig om det historiske vidnesbyrd om kristendommens sandhed. Han ville give en kritisk fremstilling af det lutherske fællesskabs historie i lyset af det

forestående Luther-jubilæum. Verdenskrønikken anskuede hele Grundtvigs tankeverden med vægt både på en gammelluthersk forståelse og med impulser fra den tyske romantik, hvilket fornemmes i forordet, hvor der peges på sammenhængen mellem kristendom og "Kraft": Han ville "pege paa, hvorledes Kraft og Dyd, og Alt hvad man dog paa Papiret udgav for Slægtens Adel, var aftaget og forsvundet, alt som den gamle, paa Bibel-Ordet hvilende og hjertelige, Christendom forsvandt".²⁵ Engelbreths omtale af Grundtvigs Verdenskrønike skrevet til Mynster var sandsynligvis et godt barometer på, hvorledes holdningen var i disse kredse, hvor man ikke havde en gammelluthersk opfattelse.

I Mynsters fem prædikener om reformationen møder man en lignende sammenstilling af romantik og lutherdom som hos Grundtvig. Begge var præget af tiden. Mynster er ganske vist ikke "orthodox" i sin Lutherforståelse, men hans forståelse af de lutherske hovedpunkter smelter sammen med en personlig og individuel trosforståelse, som ikke så meget grunder sig på de "udvortes" (objektive) beviser i form af Skriften og bekendelse, men snarere lader troen hvile på det sjælelige - på "Hjertets Trang". Denne subjektive trosforståelse er præget af det 19. århundredes romantiske idealisme med menneskets udvikling i centrum, for hvad hjertet kræver i sin trang, dét svarer kristendommen med en åbenbaring, hvor Gud i Kristus kommer til os som forsoneren og dødens overvinder.

Til Grundtvig havde Mynster med årene et tiltagende spændt forhold, selvom det familiemæssigt var sådan, at Grundtvig var en søstersøn af Mynsters stedfader (dr. med. F.L. Bang). Biskop Mynster har haft personlig uvilje mod pastor Grundtvig, og det satte senere en skygge over de tjenestlige sager, hvor de fra hver sin side var involveret. Muligvis har magister J. Chr. Lindbergs voldsomme og påtrængende agitation mod tidens kirkelige modstandere igennem 1830'ernes ritualsag gjort udslaget. Mynster var en noget reserveret type, som man ikke skulle trænge sig ind på, og da han mærkede den direkte og nogen gange agitatoriske form - ikke mindst hos magister Lindberg - har han sandsynligvis opfattet både Grundtvig og Lindberg som hørende til "Partiet", som det nedsættende blev kaldt - uden at skelne dem fra hinanden.²⁶

Efter ankomsten til København havde biskop Fr. Münter i Roskilde hjulpet Mynster frem i forbindelse med forskellige tillids-

hverv. Med sin tilbageholdenhed viste Mynster ved flere lejligheder det rette embedssind. Således hans udarbejdelse af forarbejdet til den officielle nyoversættelse af Luthers lille Katekismus fra 1814. Der var tale om et oplæg til Münter og øvrige foresatte. Han blev hurtigt lærer på pastoralseminariet i pastoralpsykologi (1812), et fag som han ikke havde meget kendskab til på forhånd. Ligeledes deltog han i den kommission, som arbejdede med en revision af Ny Testamente, som kom i 1819, og han var med i Bibelselskabets bestyrelse fra 1814. I 1815 blev han dr. theol.²⁷ Det mest betydningsfulde var hans medlemsskab af direktionen for universitetet og de lærde skoler i 1817, som i de kommende år gav ham en bedre økonomi og megen indflydelse. Som direktionsmedlem havde han nu direkte adgang til regering.

J.P. Mynster havde de senere år haft sin gang i biskop Münters hus. Her traf han husets ældste datter Maria Frederikke Francisca Münter, som af familie og venner blev kaldt Fanny. I sine erindringer skrev Mynster, at han friede til Fanny Münter få måneder efter "i et Vindue i den Gaard, hvor jeg siden kunde føre hende tilbage" - d.v.s i bispegården i Roskilde. Om denne store begivenhed i sit liv betroede Mynster sig allerede samme nat - den 4. marts 1815 - til sin "blomstrende Veninde", som han engang skrev om Kamma Rahbek i et digt. Han - "Onkelen" - kunne ikke gå til ro inden han havde meddelt sin "kierste Niece" det indtrufne. De blev gift den 21. juli 1815. Mynster var da en ungkarl på snart 40 år og hans hustru Fanny blot 19 år.²⁸

Ægteparret Mynster fik hurtigt to sønner, hvoraf den yngste døde som spæd, hvilket tog hårdt på familien. I 1820 fødte Fanny Mynster endnu en søn, Christian Ludvig Nicolai Mynster (d. 1883), uddannet teolog, men angrebet af en sygelig melankoli. Han måtte siden leve et stille liv og ernære sig som personalhistoriker og litterat. Han har især værnet om sin faders eftermæle. Efter de to levende sønner kom til sidst to døtre Marie Elisabeth og Olivia. Marie Elisabeth Mynster (d. 1909) blev gift med den senere stiftsprovst J.H. Paulli (d. 1865).²⁹

Kamma Rahbek havde ikke været glad for, at "Onkel Job", som Mynster blev kaldt i Bakkehuskredsen, forlod Spjellerup i slutningen af 1811 for at bosætte sig i København, fordi hun derved mistede sin faste korrespondent. Men deres venskab gled ikke ud i de følgende år, omend det heller ikke længere har været så tæt, som

det var i Spjellerup-årene. Kamma Rahbek blev en flittig kirkegænger til Mynsters gudstjenester og læste hans udgivne prædikener med stor interesse. Samtidig var han ikke sjældent gæst på Bakkehuset.³⁰

Prædikensamlingen i to bind fra 1810 og 1815 udgjorde Mynsters første prædikenperiode. De var ikke præget af en kirkelig-dogmatisk holdning, men alligevel havde disse prædikener troen og det kristelige liv som centrum, således at de kan betegnes som et opgør med rationalismen, for hvem de religiøse og "mysteriøse" forestillinger var gået tabt. Disse forestillinger måtte genvindes. Det apologetiske sigte var således "Trangen til Religion" hos tilhørerne. Den anden periode dækkede prædikensamlingerne fra reformationsåret i 1817 og prædikenerne på alle Søn- og Helligdage i året, udgivet i 1823.³¹ Han fyldte rationalismens svagere kristendom med den kristelige tankeverden.

Mynsters prædikener var apologetiske og paulinsk præget med langt mere vægt på den levendegjorte frelser end på evangeliernes historiske Jesusbillede. Prædikenen ville mere forsvare kristendommen end angribe og dømme verden, selvom de syndsbekendende elementer i rigeligt mål var tilstede. Mynster ville vække længslen og frygten og pege på det bedre i kristendommen. Prædikenerne havde en klar bevægelse i opbygningen. De bevægede sig fra det menneskelige centrum, sjælelivet, til den historiske Kristus, som krævede tro.

Prædikenmåden hos Mynster var således tematisk: prædikenerne bevægede sig fra en enkelt kreds af livsytringer (anelsen, driften, trangen, fornuften, samvittigheden, viljen) til helheden af kristelige livsytringer, der med udgangspunkt i troen, udgjorde en gennemtrængende samlende kraft af kristelige (bibelske) forestillinger, som gav Mynsters prædikenmåde en særlig karakter. Han brugte ofte "Jeg" og "Du" fra prædikestolen, og talte hyppigt om det personlige fromhedsliv og langt mindre om egentlige intellektuelle overvejelser. Hans sprog var klart og velformuleret, og hans poetiske form talte mere til følelserne end til forstanden.

Teologisk bevægede Mynster sig fra rationalisme til den positive kristendom uden en streng dogmatisk holdning. Han tog sit udgangspunkt i det almenmenneskelige, hvor trangen til religion levede som naturlig religion, hvilket vil sige de religiøse forestillinger og tanker om synd, om elendighed, om gudsbevidsthed, som

samlende viste sig som håbet om forløsning, og som fremkom i prædikenernes udtrykte livsytringer. Dette betød endnu ikke en tilegnelse af en udvortes positiv kristelig åbenbaring. I disse almenmenneskelige forudsætninger lå vægten således på det personlige og individuelle i søgningen efter Kristus.

I skriftet om begrebet tro (1821) fulgte Mynster religionsfilosofen Friedrich H. Jacobi, når han forbandt ordet tro med følelsen, "der tilkiendegiver en umiddelbar Forestilling". Han fandt, at fornuften var alene den evne, ved hvilken mennesket således var "istand til...at føle, umiddelbar at erkiende Sandheden". Fornuften var ikke en modsætning til "det guddommelige", sådan som tidligere tider havde opfattet det. Her var fornuften blevet sammenblandet med forstanden, således at "Fornuftens Viisdom" stod i modsætning til "den åbenbarede". Fornuften rettede sig mod "det Oversandselige", mente Mynster med henvisning til Jacobi - "Ved Fornuften fornemme vi vort eget inderste Væsen, fornemme vi Tingenes dybere Sammenhæng; fornemme vi Gud og hans Stemme, saavel i de indvortes som i de udvortes Aabenbaringer". Fornuften var både forudsætning for det skabte menneske, men også for Kristusåbenbaringen.

Med hjælp fra Jacobi definerede Mynster tro som den "tillidsfulde Overbeviisning". Mynster sluttede sit skrift med ordene: "Denne Tro vil være, fastere, og mere levende, jo mere Fornuften hersker i Mennesket, den vil være desto klarere og mere beredt til at møde Modstandernes Angreb, jo mere Forstanden er udviklet".³²

Udgangspunktet i Mynsters prædikener var den naturlige religion og dermed var fornuften og samvittigheden selve de menneskelige "Modtagelsesorganer". Mynster søgte at skelne mellem fornuft, som en indre guddommelig sandhed, og forstand, som menneskelig viden og visdom, der selv opsøger sandheden. Han var - som nævnt - inspireret af religionsfilosofen Jacobi. Men gennemgående var denne skelnen ikke klart gennemført i Mynsters prædikener.³³ Ligeledes skelnede Mynster heller ikke mellem det naturlige, uigenfødte menneskes fornuft og det igenfødte menneskes fornuft, sådan som ortodoksien og de gammellutherske gjorde det, idet kun igenfødte kunne fatte troen. For Mynster var der ikke nogen væsentlig forskel på fornuften før og efter faldet. Mynster bevægede sig således mellem begreberne fornuft og åbenbaring uden at forstå dem som modsætninger. Selvom han holdt sig strengt

til den positive historiske åbenbaring med supranaturalismen, blev hans prædikener ofte suppleret med et rationelt element, som påvirkede helhesopfattelsen, og som ikke lå i supranaturalismens eget væsen.

Mynster var skriftteolog. Heri skilte han sig ikke ud fra andre "overgangsteologer" i tiden³⁴ - f.eks. biskop N. Faber. Denne kunne i sine "Tolv Prædikener" fra 1825 tale om "en nedbøiet Samvittigheds sorgfulde Øieblikke", om Menneskets Pligt til at modtage Guds forsoning i Kristus og om "Hjerternes Trang" til syndernes forladelse, udtryk som vi også vil finde i Mynsters prædikener. Men hos Mynster er der mere dybde. Hans almenmenneskelige udgangspunkt lå i det enkelte menneskes længsel, ja, dets drift og dets kærlighedstrang. Her fattedes Gud, og det i kraft af den medskabte fornuft, som var en evne til at erkende den umiddelbare følelse, som var troen.³⁵

Den tredje periode af Mynsters prædikener faldt i årene 1846-52 med flere udgivelser (jf. s.116). Karakteristisk var det, at Mynsters prædikener blev mere og mere homiletiske (bibelske), hvorimod de teologiske anskuelser omkring menneskeliv og kristendom blot blev gentaget i en mere ordnet form med større klarhed. I disse prædikener kom det meget klart frem, at Mynster var skriftteolog.

Da Mynster i 1828 forlod Vor Frue menighed for at blive slotspræst kunne han i afskedsprædikenen i Trinitatis kirke (Vor Frue kirke lå endnu i ruiner) prædike således: Gud har "opvakt Sandheden mange Vidner", men der er "kun eet Guddomsord, der staar fast", selvom tiderne skifter, og "dette Ord er i de hellige Skrifter". I menneskehjertet er der "en Anelse om Guds Naade", men i "Angeren finder kun den Forsoning, hvorefter den saa smertelig søger, ved Kristi Kors". "Gud gav Mennesket en fri Villie", og det er ikke en uimodstaaelig Magt, der tvinger til det onde, "det er dig selv, der vælger det onde". Der er ingen god gerning uden Gud - "der er en Sandhedens Aand, der udgaar fra Faderen, som kalder, samler, oplyser, helliger den hele Christenhed paa Jorden".³⁶

Mange samledes om hans prædikestol i Vor Frue menighed i København (1811-1828); han appellerede til samvittigheden hos sine tilhørere og stræbte efter at føre dem fra betragtningen af Jesus som læreren og forbilledet til troen på ham som frelseren og forsoneren. Det afgørende var Ordets forkyndelse til "hver Enkelt" - menneskets møde med Gud i lønkammerets stilhed. Derimod

trådte forståelsen af en menighed samlet om forkyndelse og sakramenter i baggrunden. Mynsters kristendomsforståelse var udpræget individualistisk.³⁷

J.P. Mynster - en supranaturalist

J.P. Mynster havde modtaget påvirkninger fra flere af tidens store tænkere. Positivt fra de tyske tænkere Immanuel Kant og Fr. Jacobi, men han var afvisende over for den tyske teolog Fr. Schleiermachers tanker, som på denne tid var på mode blandt teologer. Tiden fra 1826 til 1834 kunne med rette kaldes for Mynsters dogmatisk-systematiske periode. Han var hofprædikant fra 1826 og kgl. konfessionarius fra 1828, og fik i den efterfølgende tid mere ro til at samle sin systematiske teologi. Mynsters supranaturale hovedsynspunkter lå på mange måder i forlængelse af Mynsters prædikenverden. I årene 1826-30 udgav Mynster sit "Grundrids af den christelige Dogmatik". I 1831 fulgte "Om Begrebet af den christelige Dogmatik". I 1833 kom "Betragtninger over de christelige Troeslærdomme", der først og fremmest var en læsebog for almindelige læsere, og som samlede hele hans teologiske og kirkelige forståelse, og på mange måder harmonerede med Mynsters prædikener, ikke mindst de udgivne i 1823.

Grundtvig anmeldte Mynsters "Om Begrebet af den kristelige Dogmatik" (1831) i Theologisk Maanedsskrift, hvori han var utilfreds med Mynsters fastholden af skriftprincippet og hans deraf følgende underkendelse af "vor kristelige Trosbekendelse". Grundtvig startede - næsten for høfligt - med at omtale sin "Forlegenhed" ved at kritisere Mynster, da "Dr. Mynster og jeg..nu begge, hver paa sin Vis, i omtrent 25 Aar har stræbt at oplive den ved Aarhundredets Begyndelse hos os hartad hensovende Kristus-tro". Mynster gav privat afløb for sine følelser over for Grundtvig i brev til provst Engelbreth (19. maj 1832): "Grundtvigs Grød af Vilkaarligheder erkender jeg ikke for kristelig Teologi".³⁸

Mynsters dogmatiske arbejde var en aktuel kommentar til, hvad Mynster anerkendte i tidens teologi. I indledningen til "Om Begrebet af den christelige Dogmatik" (1831) gjorde Mynster op med den tyske teolog Fr. Schleiermacher.³⁹ Det skete på to fronter: i bestemmelsen af religion og i forståelsen af forholdet mellem det som Mynster kaldte Naturalisme og Supranaturalisme. Mynster forstod Naturalismen derhen, at "Gud Aabenbarer sig....i Naturen, i

de Tingene givne Kræfter, og efter denne Naturs Love". Forbindelsen med kristendommen forsvandt. I forståelsen af Naturalismen knyttede Mynster til en panteistisk bestemmelse, som han offentligt polemisk udtrykte, at Schleiermacher tilsluttede sig.⁴⁰ Privat skrev han til provst Engelbreth i 1831: "Dersom man da ved at bedømme Schleiermachers System viser, at det ikke hænger sammen, at det har panteistiske Partier, da gør man Ret; kalder man Manden derimod i Almindelighed en Panteist, har man uden Tvivl Uret".⁴¹

Mynster var fuldt på det rene med, at Schleiermacher ikke i egentlig forstand hyldede Naturalismen. For Mynster var Naturalismen ikke identisk med "den naturlige Religion", som indeholdt trangen til forløsning. Denne "naturlige Religion" var ifølge Mynster selve religionen før den knyttede sig til noget positivt, enten dette positive var falske religionslærdomme eller den for Mynster eneste mulige positive åbenbaring: Kristus. Mynster placerede Rationalismen i sammenhæng med den "naturlige Religion": "I Modsætning til Naturalismen vil Rationalismen sædvanlig gerne vedligeholde nogen Forbindelse [med kristendommen]; vi træffer Rationalisterne paa den grund, der i det mindste kaldes kristelig, deres Bøger fører sædvanligt Titel af kristelige Undersøgelser, og de anser i Almindelighed Kristendommen som en særdeles Foranstaltning af Forsynet til den sande Religions Indførelse og Udbredelse".⁴²

Mynster indrømmede således den "naturlige Religion" en vis berettigelse, men først "det overnaturlige" gør den til den sande religion. Supranaturalismen blev således af Mynster forstået som Kristusåbenbaringen, d.v.s. "det overnaturlige" - "Aabenbaringen i snevrere Forstand".⁴³

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) var en af tidens store tyske teologer. Han vendte sig netop mod oplysningens forståelse af religionen som almen, naturlig og fornuftig. Således ønskede Schleiermacher at gengive religionen dens selvstændighed ved at gøre følelsen til dens område. Religionens væsen levede i menneskets indre som den absolutte afhængighedsfølelse, den ubetingede afhængighed af Gud. Her var mennesket og dets følelse i centrum. Han fandt, at religion kun var bestemte, positive religioner, hvor den religiøse selvbevidsthed åbenbares. Altsammen blev det udtrykt i værket "Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter

ihren Verächtern" (Om religionen. Taler til de dannede blandt dens foragtere, 1799). I "Reden" optrådte kristendommen som en religion blandt andre, og Kristus blev forstået som en midler blandt andre. Men senere i hans dogmatik "Der christliche Glaube" (1821-22) blev Kristus det absolutte midtpunkt - og selve højdepunktet for alle religioner. Således viste han, hvorledes den religiøse (kristne) selvbevidsthed blev åbenbaret i Jesus Kristus.

For Schleiermacher drejede det sig om at godtgøre religionens ret i kulturen. Religionen blev fra at være knyttet til moral (etik) og handling, sådan som J.P. Mynster ønskede det, nu tilnærmet kunsten og åndslivet (den romantiske idealisme): Gud åbenbarede sig ikke blot i Bibelen, men også i naturen og historien. Schleiermachers mål var at befri religionen (kristendommen) fra fornuftens omklamring. Han gjorde op med oplysningstidens teologi og betragtede kristendommen som en dannelsesfaktor, set i lyset af en menneskeforståelse, som var præget af den idealistiske romantik, hvor det drejede sig om at finde det menneskelige væsens inderste helligdom, og hvor man afviste at kunne finde sandheden i ydre autoriteter såvel som i den menneskelige fornuft.⁴⁴

J.P. Mynster polemiserede mod Schleiermachers forståelse af religion. I sin dogmatiks indledning bestemte Mynster "Religion" til langt mere end "Følelse" og dermed til langt mere end æstetik: "Nu synes den æstetiske Betragtningssmaade at blive herskende, eller Religionen betragtes blot som en Følelssag". For Mynster var "Religion" ingen følelse, men en handling. Den var aktiv, og ledsaget af en forestilling og gik over i handling (etik). Han afviste Schleiermachers passive bestemmelse af "Religion": "En uvirksom Rugen er ingen religiøs, men en dyrisk Tilstand". Filosofen J.G. Fichte fremhævedes. "Fichte har dog vel tilstrækkeligen lært os, ikke at tænke Jeget som et Substrat, hvorpaa der blot indvirkes, men at det er et Handlende, eller en Handeln. Som absolut afhængigt kunde det altsaa aldeles ikke være, nemlig intet Jeg, det kunde kun blive sig Det, som handlede deri, bevidst, men aldrig komme til nogen Selvbevidsthed".

Mynster understregede, at "Religion" var "oprindeligen ikke Selvbevidsthed, men Gudsbevidsthed". Kritikken af Schleiermachers "Selbstbewusstsein" fik Mynster til at afvise Schleiermachers absolutte afhængighedsfølelse, for i "en saadan Afhængighed...maa Væsenet ganske være det Høiere underkastet, saa at aldeles ingen

Modstræben finder Sted". Men, fastslog Mynster, "saadan er nu Menneskets naturlige Tilstand ikke, thi efterat Mennesket har løsrevet sig fra Gud, maa først en Underkastelse foregaae". Den absolutte afhængighedsfølelse forudsatte en umiddelbar tilgang til Gud, som ikke fandtes, fordi mennesket var løsrevet og bortvendt fra Gud. Mynster skrev her ud fra sin egen dyrekøbte erfaring. Først med den guddommelige kærlighed har vi fuld forståelse af "Religion" - for "histoppe var et Øre til at høre hans Klage, at Guds Naade dog bevarede ham fra at gaa til Grunde".⁴⁵

Selvom den "naturlige Religion" havde en berettigelse på grund af trangen til forløsning, skete det afgørende for Mynster først med "Aabenbaringen i snevrere Forstand", ja "det Overnaturlige", som betegnedes Supranaturalisme. Mynster opsummerede sin forståelse således: "*Den christelige Religion* er christelig Gudsbevidsthed, bevidsthed af Gud som aabenbaret i Christo".

Lidt ironisk citerede han fra Schleiermacher, der ifølge Mynster skulle kalde Kristusåbenbaringen for "en naturlig Historie af Propheten fra Nazaret": "Summen deraf er denne, at Universet er et stort Træ, som formedelst den deri boende og eiendommelige Kraft udbreder sig giennem alle Tider og alle Rum; Christus er dets højeste Blomster; og vistnok er det højeste Blomster af et saadant Træ himmelskiønt". Mynster polemiserede her mod Schleiermachers panteisme, og talte videre om, at synden forstyrede dette billede af Jesus som den højeste blomst på menneskehedsens træ: "Hvorledes kan der være Synd, være Brøde, naar Alt, hvad er, efter en uforanderlig Naturs Love fremskyder af en hellig Rod? af Angerens kvalfulde Drøm - Hvorledes kan Den nages af Anger, som veed, at ogsaa i Det, hvorfor Sproget ingen Benævnelse har uden Synd og Skændsel, fuldbyrdes den høie Nødvendigheds Lov, hvilken Seraphen og Ormen ikke unddrager sig?...Med andre Ord: skal den fordærvede Natur forløses, da maa Forløsningen være overnaturlig; og er Christus Forløseren, da maa han fra en højere Natur være traadt ind i denne udartede, og, som han er delagtig i Guds Natur, saaledes er hans Undfangelse, hans Gierning og hans Lidelse, hans Fornedrelse og hans Forherligelse, overnaturlig for denne Verden".⁴⁶

Den 22-29. september 1833 gæstede Fr. Schleiermacher København. I den anledning blev der holdt en fest på skydebanen med repræsentanter fra dansk åndsliv, med efterfølgende fakkeltog,

sange af digteren Adam Oehlenschläger, festtale af kongelig konfessionarius J.P. Mynster, og endelig fest i studenterforeningen samt besøg i Malmø, ledsaget af mange danske studenter. Man kunne måske have ventet, at prof. H.N. Clausen, som var den egentlige danske positive formidler af Schleiermachers teologiske synspunkter, skulle holde festtalen, men valget faldt på den kritiske Mynster, der levede i opgør med Schleiermacher, som det var udtrykt offentligt i dogmatiske afhandlinger på denne tid. Mange år senere i sine "Meddelelser" indrømmede Mynster, at mødet med Schleiermacher "ganske henrev" ham.⁴⁷

Som supranaturalist var åbenbaringen for Mynster selve udgangspunktet. Herfra blev fornuften modtaget. Den var for Mynster organet for det religiøse, og fornuften blev fremstillet i begrebsmæssigt sammenhæng ved forstandens hjælp. "Metoden" var den, at fornuften var den modtagende evne, forstanden den ordnende og dømmende evne, som skulle anvendes på ethvert materiale - enten af guddommelig eller naturlig oprindelse.⁴⁸

Mynster vedkendte sig som ældre i 1850 stadig at være "en forhærdet Supranaturalist"⁴⁹ - d.v.s. han var positiv over for fornuften og "det naturlige", men erfaringen med "den fordærvede Natur" - hvor han ikke mindst blev hjulpet ved læsningen af Immanuel Kants værker - førte til en forståelse af "Aabenbaringen i snævrere Forstand", og dermed førte ham til "det overnaturlige", d.v.s. det supranaturale.

Om Kants store betydning skrev Mynster i 1826 til sin ven provst dr. theol. W. Fr. Engelbreth: "Jeg vilde næsten kalde [Kant] vor Tids Johannes den Døber, og jeg er overbevist om, at han har vist mange enkelte, og maaske hele den tyske og danske protestantiske Kirke igen til Kristus...han, der kulkastede hele den materialistiske Filosofi...vidnede om 'Menneskets radikale Fordærvelse'".⁵⁰ Kants moralfilosofi havde betydet meget for Mynster, og revet ham ud af den materialisme ("Eudaimonisme") "hvorimod mit Inderste oprørte sig, men som min Forstand ikke kunne afvise".⁵¹

Mynster mente, at Kant gjorde en Johannes Døber gerning hos hans slægtled af teologer og præster. Tidens teologi anvendte først og fremmest Kants moralfilosofi. Kant tog sit udgangspunkt i den "praktiske" fornuft, der var samvittighedens og pligtens kategoriske krav, som satte sig igennem uafhængig af alle fornufts- og erfaringsgrunde. Den "praktiske" fornuft satte sig igennem i samvit-

tighedens autonomi og i selve moralkravets absolutthed. Moralen var den sande kerne og religionen var en pædagogisk moralsk opdrager. Moralloven var centrum. Ved således at opfylde pligtens lov universielt førtes Kant til kærlighedsbudet, og som garant for pligtens absolutthed og dens gennemførlighed opstillede han som belønning Gud og evigt liv som slutsten på sit systems bygning.⁵²

Mynster begyndte derimod ovenfra. Hans udgangspunkt var Gud. I sine "Meddelelser" udtrykte han, at Gud var den bærende i tilværelsen. Gud mødte mennesket i dets samvittigheds indre stemme. Samvittigheden var bindeleddet mellem Gud og menneske, og den talte om pligten.⁵³ Derfor kunne uforbeholden lydighed mod samvittigheden være indgangen til "den Guds Fred, som overgår al Forstand".⁵⁴

Som Mynster allerede udtrykte flere år tidligere i "Betragtninger over de christelige Troeslærdomme" (1833), gik han ud fra Gud som den faste virkelighed, der gennem pligtbevidstheden kaldte mennesket. Processen begyndte ovenfra. Det var Gud, som greb og hørte mennesket, hvis egen indsats var ydmygt bagefter at erkende, at det var Guds gerning, som skete.⁵⁵

Hos Mynster var pligten det bærende i hans personlighed.⁵⁶ Med samvittighedens ærlige overvejelser var det menneskets pligt at søge sandheden - "*thi Det, som du erkiender, Det skal du jo ogsaa troe*".⁵⁷ Samvittigheden førte til erkendelse. Mynster erkendte den kristne tros hovedsandheder, og det betød for ham pligten til at tro - "*Jeg vil troe; jeg vil ikke lade den smaalige Tvivl rive den Sandhed fra mig, som jeg fandt i alvorlig Grandsken, som jeg tilkæmpede mig i Livets haarde Striid ... Og som jeg hver Morgen bør minde mig om de øvrige Pligter, jeg har at opfylde, og som jeg under Dagens Byrde og Hede, under dens Prøver og Fristelser stræber at komme ihu, hvad der er min Pligt: saa vil jeg ogsaa aarle og silde, i Fred og i Striid vil jeg minde mig om min Pligt at troe Gud og Den, hvem han udsendte, hvem jeg, ikke for at tale som andre taler, men fordi jeg erkiender dette i mit Hjerte, har kaldet min Herre og Frelser*".⁵⁸

Pligtens område strakte sig for Mynster lige fra dagliglivets jævne opgaver til det aller uransageligste, nemlig det punkt, hvor mennesket mødte Gud. Pligten fulgte ham overalt. Og pligtens "du skal" betød for ham "du kan".⁵⁹

Mynster var en af tidens førende kirkelige skikkelser med et klart

evangelisk og etisk udgangspunkt. Han var således religiøst stærkt præget af en overbevisning om de åndelige og moralske værdiers virkelighed, og af en stærk pligtfølelse. I menneskets eksistens lå samvittighed og religiøse drifter, som førte mod Gud; men der var kun tale om kristendommens forgård. Disse drifter bestemte trangen - "Antagelsen af den evangeliske Beretnings Sandhed beror egentlig på trangen dertil", sagde Mynster.⁶⁰

Kirkesynet hos J.P. Mynster

Kgl. konfessionarius og hof- og slotspræst J.P. Mynster blev udnævnt til Sjællands biskop ved kgl. reskript af 12. september 1834, og den 2 november samme år blev han ordineret til bispeembedet i Roskilde Domkirke.

Sit bispeembede bestred han med en megen kritisk opfattelse af religiøse strømninger, som kunne true statskirkens enhed.⁶¹ Det individuelle måtte ikke ødelægge det almene - helheden. Det gjaldt på Mynsters tid bl.a. vækkelsen, idet flere biskopper frygtede en splittelse og dermed et skisma i statskirken.⁶²

I sin forkyndelse og teologi bevægede Mynster sig altid fra det enkelte, det individuelle og personlige til helheden af kristelige tanker ("Aabenbaringen i snevrere Forstand"), og i sit kirkesyn var bevægelsen ikke anderledes: fra det individuelle og omsorgen for den enkelte kristne til helheden i den kristne ramme - "den christne Stat". Som biskop fra 1834 blev han regeringens kirkelige hovedrådgiver og havde stor indflydelse netop i den tid, hvor overgangen fra enevældens statskirke til demokratiets folkekirke skete med systemskiftet i "martsdagene" i 1848.

Biskop Mynsters teologiske standpunkt som evangelisk og etisk supranaturalist og ikke mindst hans individualistiske rummelige kristendomsforståelse blev grundlaget som biskop. Denne rummelighed fremtrådte klart i de klagesager, som en biskop uundgåelig får, hvor Mynster overfor både genstridige og knap så brugelige præster og lærere aldrig skred til egentlig kraftig konsekvent indgriben. Dette er blevet udlagt som en ængstelighed for handling og måske ikke mindst en frygt for offentlig skandale⁶³, men må snarere ses ud fra Mynsters rummelige kirkesyn med plads til alle i respekt for individualiteten. I det samme perspektiv må Mynsters ubehag mod vækkelsen ses. Hans betænkeligheder gjaldt ikke det kirkelige

liv som blomsterede i de vakte sjællandske egne, men opløsningen af den herskende orden i samfund og kirke under enevælden.⁶⁴

Den manglende valgfrihed med hensyn til enevoldsstatens grundlæggende fælles religiøse værdier - som Mynster tilsluttede sig - bør ikke anses som statslig tvang, men bør snarere betragtes som en statslig omsorg for, at den ene rette evangelisk-lutherske tro omfattede alle landets indbyggere. Alt andet vil være at overføre vort syn på religion med den individuelle tro til enevældens samfund, hvor religionen var grundlaget for hele samfundet og kulturen. Først da valgfriheden med Grundlovens religionsfrihed i 1849 kommer til, bliver det religiøse mere og mere betragtet som en privat tro.⁶⁵

Afgørende for Mynsters kirkesyn var det enkelte menneskes møde med Gudsordet i gudstjenesten, men lige så gerne i lønkammerets stilhed - i bønnens Gudsfællesskab. Menighedsfællesskabet trådte her i baggrunden. Dette "møde" skulle frit kunne foregå inden for den evangelisk - lutherske statskirke, og det var bedst sikret inden for statskirkens bestående ramme.⁶⁶ Derfor må Mynsters teologi ses i sammenhæng med hans syn på forholdet stat - kirke. Her skulle han blive særdeles aktuel.⁶⁷

Med deres kirkesyn var J.P. Mynster og andre af enevældens embedsmænd skeptiske over for de vaktets pietistiske kirkesyn, hvor konsekvensen skulle være, at præster nødvendigvis måtte udelukke alle uomvendte syndere fra sognets, ja, kirkens samfund.⁶⁸ De forskellige kirkesyn kom særlig frem i forbindelse med adressebevægelsen i 1830'erne om sognebåndsløsning. Magister J.C. Lindbergs kirkesyn var pietistisk og bar præg af, at præsten dels var statsembudsmand, dels var sjælesørger for de troende og omvendte syndere i sognet.⁶⁹ Mynster ville netop ikke skelne mellem de troende og de andre, men holdt fast i den rummelige statskirke, som også blev grundlaget for folkekirken.

Lindbergs og Mynsters forskellige kirkesyn skulle for alvor støde sammen i forbindelse med sognebåndsløsningsdebatten i Roskilde Stænder i efteråret 1838. Mynster deltog i stænderforsamlingen som kongelig valgt deputerede. Sognebåndsløsningssagen faldt trods ihærdige anstrengelser fra især Lindbergs side. Han viste sig som en dygtig lobbyist. Mynster havde loyalt holdt, hvad han personligt havde lovet Lindberg - ikke at modarbejde et egentligt udvalgsarbejde i sagen. Oven i købet havde han søgt kompromiet

ud fra tanken om en rummelig statskirke og var i udvalgets betænkning gået ind for en delvis sognefrihed i forbindelse med konfirmation og nadver.⁷⁰ Hans private mening var man imidlertid ikke ukendt med hos Lindberg og andre. Selv om han aldrig offentliggjorde sin opfattelse om sognebåndsløsning, var han således klar modstander. Det samme var tilfældet med præsters ønske om præstefrihed i lære og liturgi.

Kirkens topembedsmænd med Mynster i spidsen ville ikke acceptere det vakte lægfolks frie rolle som indrekirkelig bevægelse på tværs af den eksisterende sognestruktur.⁷¹ I Slagelse herred noterede biskop J.P. Mynster i sin visitatsbog i 1839, at præsterne P.A. Fenger (Slots Bjergby) og F.E. Boisen (Skørpinge) søgtes af adskillige udensogns boende og "omvankende Christne", hvilket var i strid med gældende regler (konventikelplakaten af 1741). De nævnte to præster var sammen med flere andre præster medlemmer af "Broderkonventet" på Sydvestsjælland, som blev stiftet i 1833. Heri levede brydningerne mellem en pietistisk forsamlingsvenlig gruppe og de andre, især tilhængere af Grundtvigs synspunkter.⁷²

De vantes kirkesyn harmonerede dårligt med biskop Mynsters kirkesyn. Han var også modstander af det kirkesyn som kom til udtryk i 1830'erne og 1840'erne med prof. H.N. Clausens og biskop N. Fabers forskellige synodalforslag samt Clausens forslag om en gejstlig overbestyrelse for kirke- og skolevæsen, der skulle reducere juristernes indflydelse på centraladministrationens kirkeforvaltning.⁷³

Mynster var regeringens kirkelige hovedrådgiver, og ud fra denne position sagde han klart fra til begge sider. Med sin individualistiske kristendomsforståelse søgte Mynster netop at undgå en synodalordning med et flertalsregimente⁷⁴, og han mente, at kirkens tarv bedst blev varetaget af staten. For Mynster var det staten, som var kirkens subjekt og tydeligvis ikke gejstligheden og eventuelt lægfolket, som fremhævet af andre af tidens debattører.⁷⁵ Staten tog hensyn til alle sider af det kirkelige liv, ikke kun bestemte kirkelige grupper. Mynster frygtede, at synodale ordninger kunne betyde, at de mange - som var uden særligt kristeligt engagement - kunne komme til at føle sig udenfor kirken og usikre uden egentligt ståsted.⁷⁶

I andagtsbogen "Betragtninger over de christelige Troeslærdomme" fra 1833 udtrykte Mynster tanken om kirkens nødvendige

rummelighed: "Jeg læser ikke, at vor Herre og Mester har sagt, at vi skulle luge Klinten af Hveden, men tværtimod at han har advaret os, at vi da let med den kunde oprykke Hveden, at han har sagt: 'lader dem begge voxte tilsammen indtil Høsten'. Derude lader Gud sin Soel skinne over Onde og Gode, lader regne over Retfærdige og Uretfærdige; saaledes skal ogsaa i Kirken Christi Soel skinne over Alle som ville komme, hvad enten de ere værdige eller uværdige, at den om mueligt kunde oplyse og vederqvæge dem alle".⁷⁷

Dette synspunkt kom især til udtryk i kirketugtsdebatten i 1837. En kirkekommission var blevet nedsat for flere år siden (1813) af regeringen med henblik på en revidering af Danske Lovs kirkebestemmelser især vedrørende kirketugtens eventuelle ophævelse. Regeringens fremtrædende jurist A.S. Ørsted og J.P. Mynster ønskede at bevare enheden mellem stat og kirke, d.v.s. deres udgangspunkt var den kristne stat, hvor alle borgere var lutherske kristne. I denne kristne stat skulle der gives plads for "de lunkne kristne". Statslig kirketugt ville betyde en udstødelse fra kirkesamfundet og få borgerlige virkninger, idet kun lutherske kristne ifølge Danske Lov kunne være statsborgere i den danske enevoldsstat (se 2-1). Dette ansvar kunne kirken ikke påtage sig, mente Ørsted. Begge ønskede status quo bevaret. Ørsted argumenterede ud fra den i tiden herskende tolerance og fremhævede den i øjeblikket eksisterende frihed for tvang under håndhævelsen af kirkelovene, især kirketugtsbestemmelserne. Mynster derimod argumenterede ved at fremhæve statskirkens store rummelighed, der sikrede alle borgeres samvittighedsfrihed. Med udtrykket "Samvittigheds-Frihed" vendte han netop brodden mod Grundtvig, der sammen med H.N. Clausen i virkeligheden gik ind for kirketugt uden borgerlige følger. Hos Clausen blev man i mere eksklusiv form udelukket af kirken som helhed, mens man hos Grundtvig blot udelukkedes af den enkelte menighed i en "fri Stats-Kirke".⁷⁸

Biskop J.P. Mynsters ritualforslag 1839

Mynster ville gerne tilgodese hele bredden i statskirken. Derfor søgte han at balancere mellem ydersynspunkterne, og derved søgte han at bevare en midterlinie, som langt de fleste kunne tilslutte sig. Som kongens kirkelige hovedrådgiver var denne position meget anvendelig. Hans midterlinie viste sig i kirketugtsdebatten, hvor

han fremhævede nødvendigheden af en rummelig statskirke. Linien blev fortsat under den hidsige ritualdebat i 1830'erne og i begyndelsen af 1840'erne - hvor frykten for et egentlig kirkeligt skisma begyndte at dukke op.

Præsters egenhændige revideringer af Kirkeritualet (1685), ikke mindst i nadver- og dåbsformularerne, førte til de vaktens klager først mod pastor P.C. Stenersen Gad (Trinitatis kirke), dernæst mod hans svigerfader stiftsprovst H.G. Clausen (Vor Frue kirke) i begyndelsen af 1830'erne i København. Deres sager er de oftest fremhævede.

Mynster kunne ikke medgå, at der skulle være frihed ved præsters brug af Kirkeritualet (1685). Han kunne acceptere forkortelser af "en gammel Formular" og ombytning af "stødende Udtryk". Men opstod der fra nogen i menigheden "Misfornøielse" med præsters ændringer i ritual, og de pågældende indsendte en klage, "da har egentligen den klagende Ret, saalænge Anordningen endnu bestaaer". Med henvisning til pastor Stenersen Gads skrift fra 1831 ("Et fornødent Selvforsvar") føjede han til, at "Præsten ogsaa synes at have Ret, naar han efter saa lang Tiids Forløb begierer en Revision af vor Liturgie". Denne forsigtige balancerende kurs mellem de stridende parter i ritualdebatten blev Mynsters linie. Han ville for alt i verden bevare statskirkens enhed og fællesskab.⁷⁹

Situationen var uholdbar på grund af den voldsomme debat, der fulgte i kølvandet på de mange debatindlæg i årene 1831-32 - ikke mindst fra de vaktens side med magister Jac. Chr. Lindberg i spidsen. Derfor valgte regeringen med cancelliskrivelse af 26. april 1834 at indhente betænkninger hos landets biskopper vedrørende eventuelle "Forandringer i Ritualet og den tilhørende Alterbog".⁸⁰

Oprindeligt havde cancelliet i denne cancelliskrivelse bestemt sig for en kommission, som skulle bearbejde alle indkomne betænkninger og forslag. Men efter at de biskoppelige betænkninger var indhentet ønskede ikke mindst 1. deputerede i Det danske Kancelli A.S. Ørsted, at Mynster på grundlag af de indkomne betænkninger skulle udarbejde et ritualforslag. Dette fik i 1837 medvind i cancelliet, og Mynster fik overdraget hele ritualsagen. Derved kunne cancelliet formentlig bedre kontrollere ritualsagens udvikling.⁸¹

Prof. Clausen havde året før givet udtryk for den svaghed, at hele ritualsagen var trængt i baggrunden af offentlighedens store inter-

esse for "det borgerlige Livs Forhold", d.v.s. debatten om demokratiske ordninger i samfundet. Lægfolket var slet ikke interesseret i ritualsagen. Derfor ønskede han, at de rådgivende Stænderforsamlinger, som var oprettet af Frederik VI, skulle interessere sig for "det kirkelige Livs Forhold". Ritualsagen skulle forhandles i Stænderforsamlingerne og dermed i offentligheden i stedet for at være lukket inde bag centraladministrationens mure.⁸²

Men denne indvending blev ikke fulgt. På små to år færdiggjorde Roskildebiskoppen et udkast, der blev tilsendt biskopperne. J.P. Mynsters udkast indeholdt en meget moderat ritualforandring, der dog ikke gav nogen frihed i formularerne. Han stod således fast på enevældens krav om kirkelig ensartethed i landet m.h.t. ritual, alterbog, salmebog, katekismus, konfirmation og skolegang. Dette uniformitetsprincip i enevoldsstaten tog ikke hensyn til tidens religiøse selvstændighedstrang.⁸³ Mynsters ritualforslag skulle vise sig at skabe en kirkelig debat, som dog aldrig fængede i den brede offentlighed.

Flertallet i det teologiske fakultet ved Københavns Universitet, som nærmest stod på professor Clausens "moderne" linie, var forbeholden over for Mynsters udkast, der blev opfattet som værende alt for moderat en ritualforandring. Ud fra sit kritiske syn på bl.a. Djævfeforsagelsen indgav flertallet i det teologiske fakultet forslag til cancelliet om dobbelte formularer ud fra ønsket om at sikre en vis præstefrihed.

Den almindelige gejstligheds stillingtagen er blevet klarlagt for Fyens Stifts vedkommende. Flertallet af de fynske præster stillede sig på Mynsters statskirkelige linie også m.h.t. synet på dåbsritualet.⁸⁴ Der blev ikke givet valgmuligheder mellem to dåbsformularer. Mynster havde i dåbsformularen bevaret Djævfeforsagelsen, men opgivet spørgeformen ved barnedåb, derimod ikke ved voksendåb.

Spørgeformen ved barnedåbsritualet (forsager du....tror du) var af Mynster erstattet med følgende deklarative form: "Men Daabens hellige Pagt er denne, at du skal Forsage....at du skal tro...." - en form, som lignede den, professor H.N. Clausen havde foreslået i sin bog "Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning" (1825).⁸⁵

Efter Mynsters mening var der "noget stødende" i de mange spørgsmål til et spædbarn. Men for at barnet ikke skulle "altfor

meget lades udenfor Handlingen", foretrak han dog fortsat at lade det afsluttende spørgsmål blive rettet til barnet: "Vil du på denne tro være døbt?". Denne mellemvej deltes f. eks. af de fleste fynske præster og deres biskop. Faber ønskede dog en mere præcis formulering i sine "Bemærkninger til Hr. Biskop Mynsters Ud-kast...1839" og foreslog: "Vil du døbes paa den af Jesus indstiftede Daabspagt". Han ville holde sig til Skriftens indstiftelse af dåben i Matt. 28,18-20.

Mynsters synspunkt var efter Grundtvigs mening inkonsekvent, hvilket han gav udtryk for i "Frisprog mod H. H. Hr. Biskop Mynsters Forslag": "Kunde det spæde Barn kun først rigtig fatte det *eneste* Spørgsmaal, Hr. Biskoppen vil have beholdt, og som jeg i den nye Sammenhæng ei tør sige, jeg forstaaer, da vilde det sikkert gaae glat med Resten".

Grundtvig, Lindberg m.fl. vendte sig mod Mynsters ritualforslag, især fordi spørgeformen ved barnedåben var opgivet, og fordi "Gienfødselen" var udeladt i bønnen under håndspålggelse efter døbeordene. I disse forandringer så de en ophævelse af barnedåben som pagt. Grundtvig skrev følgende i "Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag": "Den Augsburgske Confession henfører udtrykkelig "Gienfødselen" til Daaben (2. art.), saa ...derfor har vi den fuldeste Ret til at beholde Forsikkringen derom ved vore Børns Daab, og at denne Forsikkring ei kan gives, hvor ingen Pagt oprettes, har Hr. Biskoppen sikkert selv følt, og derfor afskaaret dén med" - d.v.s. sammen med afskæringen af spørgeformen. Med henvisning til den lutherske bekendelse afviste Grundtvig biskoppens udeladelse af "Gienfødselen", og kunne kun forstå denne afskæring i sammenhæng med spørgeformens udeladelse.⁸⁶

Lindberg skrev kritisk i Nordisk Kirke-Tidende i januar 1839 (col.4) om Mynsters ritualændring, at "hvis vi ikke feile - vil det nye Aar bringe os det nye Ritual, hvorom man spaaer os, at det skal paatvinges Alle uden at spørge om det lader sig forene med den Enkeltes Troe og Samvittighed eller ikke, og spaaer os altsaa en udstrakt Samvittigheds-Tvang i Landet, der ikke synes at kunne undgaaes uden en Udtrædelse af Statskirken". Med omtalen af en eventuel udtrædelse af statskirken tænkte Lindberg på lutherske menigheder i Schlesien, der p.gr.a. den preussiske konges ritualrevidering havde dannet en luthersk frikirke. For at understrege alvoren skrev Lindberg artikler herom i den følgende tid. Mulighe-

den for et kirkeligt skisma var således inden for rækkevidde.

Mynsters ritualforslag blev m.h.t. den manglende spørgeform ved barnedåben udnyttet af baptisterne, som på dette tidspunkt fik tilslutning fra flere vakte især fra Langeland. Slægtskabet med det baptistiske dåbssyn anes, hvilket vanskeliggjorde en klar holdning i dåbssynet over for de vakte. Holdningen blev udtrykt i de fynske konventers ritualdebat, f.eks. hos provst U. A. Plesner (Langeland), der i sin afhandling om dåbens betydning ("Om det Mysteriøse ved Daaben", 1836) anerkendte, at pagten med Gud først blev oprettet, når den personlige tilegnelse med oplæring og konfirmation kom til.⁸⁷

Hos Mynster trådte sakramenterne og deres menighedsskabende betydning lidt i skyggen af forkyndelsens Ord til den enkelte, hvilket netop hang sammen med hans individualistiske kristendomsforståelse. Han sagde: "*Det uforanderlige i Kirken er Guds Ord*; i dette er Herrens Indstiftelse af Sacramenterne indbefattet, men tillige meget Mere; Sacramenterne var Intet, dersom de ikke vare grundede i Guds Ord, og det gavtede os kun Lidet, dersom vi ikke tillige havde det øvrige Guds Ord".⁸⁸

Mynsters opfattelse var præget af, at sakramenter bragte budskabet fra Gud. Derimod trådte den "Mysteriøse" forening mellem Gud og menneske i baggrunden. Eftersom "Daaben foretages med Barnet, inden det endnu ved, hvad der sker, inden det endnu selv kan tage en Beslutning, da maa ogsaa den voksne siden have sin Frihed, om han vil erkende andres Løfte paa sine Vegne for gyldigt, om han vil blive i den kristelige Daabs Pagt".⁸⁹ Kun valent talte Mynster i sin "christelige Dogmatik" (1826-30) om genfødslen ved dåben: "Hvor Troen endnu ikke er tilstede ved Daaben, kan Gienfødselen først senere finde Sted".⁹⁰

Mynster deltog i regeringens interne diskussion om de nødvendige tiltag i forbindelsen med baptismens opståen. I 1842 kom baptistplakaten, men denne bekendtgørelse nåede ikke at få den store betydning, fordi Grundloven med religionsfrihed kom få år efter i 1849. Principielt skete der i 1842 et brud med kongens og kancelliets hidtidige praksis, idet man erkendte, at stat og kirke ikke ubetinget hørte sammen. Statens kirkelige krav om ensartethed, d.v.s. dens uniformitetsprincip var løst. Der var med baptistplakaten givet en forkyndelsesfrihed. Derved blev det sværere og sværere for regeringen at opretholde det statskirkelige princip med

den ene rette evangelisk-lutherske tro.⁹¹

I sine "Meddelelser", som var skrevet omtrent samtidig med baptismens opståen omkring 1840⁹², noterede biskop Mynster: "Flere Biskopper og nogle af Cancelliets Medlemmer vare influerede af Tidens Aand, og, skøndt der have været Tider, hvori man har regeret for meget, saa kan der sandeligen ogsaa regeres for lidet".

Baptistplakaten havde "Intet hiulpet", noterede Mynster med rette i 1846 i sine "Meddelelser". Ved forhandlingerne i Statsrådet om baptistplakaten i 1841 havde kongen ivrigt talt for, at baptisternes børn skulle døbes, men som Mynster vurderede det: "hans Motiver vare ikke ganske de samme, som mine".

Mynster uddybede sine synspunkter i en senere artikel - "Om Giendaab og Giendøbernes statsretlige Forhold i Danmark" - der først blev udgivet i 1856. Heri ønskede Mynster over for "enhver tænkende Læser" at sammenfatte de synspunkter, som han havde formuleret i sin betænkning i 1841 til regeringen.⁹³ Mynster forbeholdt sig dog, at artiklen ikke ville beskæftige sig med "en theologisk Udvikling af Læren om Daaben".⁹⁴ Mynsters modstand mod baptisterne blev først og fremmest begrundet ud fra kirkesynet.

Han fremhævede i artiklen Kongelovens og dermed kongens bundethed til den augsburgske bekendelse (1530). I denne bekendelse var barnedåben "fornøden til Salighed", mens man forkastede "Giendøberne", som misbilligede barnedåben. Landets borgere kunne ikke uden videre udtræde af statskirken med mindre der var tale om et af staten anerkendt religionssamfund. Denne frihed kunne endnu mindre tilstås børnene, for så længe "Giendøberne" ikke var statsanerkendt, "saa maae deres Børn ansees som fødte i Statskirkens Skiød, og de almindelige Anordninger angaaende Børn af christne Forældre, maae ogsaa gielde dem". Uden at nævne det direkte hentydede Mynster således til, at barnedåben betød, at borgerne var lutherske kristne og dermed borgere i den danske evangelisk-lutherske enevoldsstat (Danske Lov 2-1 og 2-5-6, forordning af 30. maj 1828). Videre udviklede Mynster denne bekendelses indhold: "Naar...den Augsburgske Confession siger, at Ingen maa lære offentlig i Kirken og forvalte Sacramenterne, uden han dertil er lovlig beskikket: da er denne Artikel [art. 14, jf. 5 og 7] just rettet mod Giendøberne og andre Secter, som lade Enhver, der trænger sig frem dertil, fremtræde som Lærer, uden at spørge

om lovligt Kald eller Øvrighedens Samtykke".⁹⁵

Mynster gentog sit synspunkt i de omtrent samtidige "Meddelelser": "Jeg for min Deel kan ikke forlade den Overbeviisning, at Staten er berettiget til at fordre, at ethvert Barn strax skal henregnes til et af den anerkjendt Religionssamfund, og at derfor, da Baptisterne udtrykkelig erklære, at deres Børn ikke høre til deres Samfund, forend de som voxne selv kunne erklære sig, saa maa vor Kirke antage sig dem, som andre forladte Børn". I Mynsters artikel blev det videre understreget, at staten ikke kunne og burde overlade børnene ganske til forældrenes vilkår, men den skulle drage omsorg for dem, gennem tilsyn og skolegang, så de blev opdraget som kristne borgere.⁹⁶

Set i dette lys og i det hele ud fra sin teologiske opfattelse lagde Mynster naturligt meget vægt på konfirmationen: "Vi indrømmer [Katolikkerne] aldeles, at efter Barnedaabens Indførelse, behøves Confirmationen for at gøre Daaben gyldig ved den døbtes Samtykke, men den kan da ikke være et eget Sacrament" - og fortsættes der, at når den døbte ved konfirmationen aflægger trosbekendelsen (eller gør det før eller siden), og således "erkiender sin Daab som gyldig, og i en god Samvittigheds Pagt med Gud tilegner sig baade Daabens Forpligtelse og Daabens Forjættelse..., da er Gienfødselen fuldbragt, som er Daabens rette Hensigt".⁹⁷

Mynsters dåbssyn hang sammen med hans tro på forkyndelsens Ord, hvor det afgørende i dåben blev, at Gud vedkendte sig det Ord, som han lod lyde til den døbte. Pagten var fuldbyrdet fra Guds side, men set fra barnets side måtte endnu troen på det tilsagte dåbsord komme til. Dåben var her først og fremmest et led i den stadige kristelige vækst hos barnet, som blev udviklet i kraft af personlighedens dannelse.⁹⁸

Det var synspunkter, som Mynster allerede understregede i sit offentlige svar til Grundtvig i sine "Oplysninger" (1840) angående ritualforslaget: "Den i Guds Ord indeholdte Forjættelse om Guds Naade i Christo, om Frelse fra Synden og Døden og om det evige Liv henregnes i Daaben just paa dette Barn. Det erholder i Daaben den fuldeste Tilsikkring om, at Christus ogsaa er dets Frelser, og at det har Adgang til alle de Velgierninger, som Christus har forhvervet. Saaledes er Pagten fuldbyrdet fra Guds Side. Fra Barnets Side maa endnu Troen komme til; og saasnart Barnet virkelig 'troer, hvad Guds Ord og Forjættelse siger', da har det, 'hvad

Ordene sige, og som de lyde'...Bliver [Barnet] i live, men det siden ikke vil i Troen tilegne sig Daabens Forjættelse, da kan Daaben Intet give eller nytte det, da har det forspildt Daabens Ret, indtil det omvender sig til Gud. Men naarsomhelst det i en sand Tro tilegner sig Guds Ord i Daaben, da er ogsaa fra dets Side Daabens Pagt fuldbyrdet".⁹⁹

Få år efter fremkomsten af Mynsters dåbsritualforslag udsendte den fynske biskop N. Faber et skrift "Anabaptistiske Bevægelser i Danmark" (1842) til vejledning og åndelig modvægt især for præsterne i stiftet. Han fandt det betænkeligt, at ritualdrøftelser om dåbsformularen, bl.a. på baggrund af tilslutningen til biskop J.P. Mynsters ritualforslag fra 1839, havde afsløret et dåbssyn hos fynske præster, som stod baptisterne nær, idet pagten med Gud kun var påbegyndt i barnedåben, og først fuldt ud blev betragtet som gyldig ved konfirmationen og den efterfølgende altergang, når konfirmanden selv kunne svare for sig. Det var ifølge Faber bedre, om man lod pagtbegrebet ligge - sagt med adresse både til Mynster og Grundtvig.

Hos Mynster var dåben et led i personlighedens dannelse og dermed i væksten og udviklingen af den personlige tro. Grundtvig var præget af sin kirkelige anskuelse, som fremkom i den store kirkestrid med prof. H.N. Clausen i årene efter 1825. Hovedvægten lå på "vor Troes-Bekiendelse ved Daaben". I dåbspagten for-sagelse og tro lød det værgeløse Ord. Lægfolkets bekendelse af denne tro ved barnedåben var "det ægte christelige", understregede Grundtvig. Her var alt givet den enkelte kristne. Dåben var således et afgørende tilsagn, som gælder fra spæd i kraft af dåbspagten, og som gør den døbtte til en del af menighedens fællesskab omkring gudstjeneste og nadver.¹⁰⁰

Den fynske biskop Faber mente, at det anvendte pagtsbegreb forvirrede, for det fordrede en gensidig forpligtelse og handling. Det var ifølge Faber alene Gud, som handlede i barnedåben, og det betød fuldt livssamfund med Kristus - "Gud har knyttet os til sig med de fasteste Baand, uopløseligen, og skjenket os en Barneret, som han aldrig vil tage tilbage". Samtidig understregede Faber ligesom Grundtvig menighedens trosfællesskab. Faber fandt, at barnedåben betød barnets optagelse i menighedens fællesskab og delagtighed i menighedens dåbstro, som var en garant for dåbsoplæringen.¹⁰¹

En ritualrevidering udeblev

Kongen nedsatte en liturgikommission for at løse uenigheden. Kommissionens behandling af Mynsters udkast samt kancelliets indstilling (29/4-1842) forelå i slutningen af april 1842. Flertallet i kommissionen, hvortil biskop Mynster hørte, valgte at tage hensyn til Grundtvig og Lindberg samt til flere biskopper (jf. betænkninger til kommissionen) ved at bevare den gamle spørgeform i dåbsformularen. Den har ikke været selve hovedsagen for Mynster. Allerede i 1840 erklærede han i "Oplysninger" til sit ritualforslag, at han gerne ville vende tilbage til den gamle spørgeform, hvis der ikke kunne opnås enighed om den deklarative form, som han dog forsvarede mod Grundtvigs angreb: "Da saa mange, ogsaa kyndige og forstandige, Mænd - formodentlig af Kierlighed til det Tilvante - foretrække, at alle de gamle Spørgsmaal henvendes til Barnet, saa skulde jeg for min Deel, naar Enighed derved kunne opnaaes, gjerne samtykke i, at den blot declarative Form blev opgivet".¹⁰² Hovedsagen for Mynster var en bred enighed. Derfor skulle der være enighed om en sproglig set nænsom revideret ritualbog til erstatning af det alt for gamle Kirkeritual fra 1685. I hvert fald har Mynster givet køb på de kontroversielle dele af sin dåbsforslag. Interessen for forslaget dalede hurtigt. Man behøver således ikke at lægge for stor vægt på betydningen af Mynsters dåbsforslag.¹⁰³

Mindretallet i kommissionen med prof. H.N. Clausen holdt imidlertid fast i Mynsters dåbsforslag. Tillige ønskede Clausen dobbelte formularer i alle dele af en ny ritualbog og dermed delvis valgfrihed for præster. Denne valgfrihed havde Grundtvig også tilsluttet sig, og det allerede i sit skrift "Om Daabs-Pagten" fra 1832. Han gik ud fra tanken om en "fri Stats-Kirke" som en borgerlig indretning (med sognebåndsløsning og fuld liturgisk og dogmatisk præstefrihed) uden fælles bekendelse, hvor der også kunne være plads til baptister, kvækere m.v.¹⁰⁴

Fronterne var som hidtil, blot var Mynsters midterkurs blevet temmelig klemmt og reduceret. Mange var blevet betænkelige. Dette var ikke mindst sket under indtryk af den voksende separatisme blandt de vakte. De mange tvangsdåb af børn tilhørende baptistisk vakte forældre skærpede situationen. For at kunne vejlede sogne-menigheden om barnedåbens altafgørende betydning fik mange præster nu for alvor skærpet deres dåbsforståelse.

Flere pietistiske og grundtvigske præster nægtede at forrette

tvangsdåb, fordi det stred mod deres samvittighed at påtvinge nogen kirkens nådemidler. Således var konfrontationen mellem konge, kancelli og biskop Mynster på den ene side og præsterne V. Rothe (Vemmelev), C.F. Rønne (Høve), E.T. Clausen (Boeslunde), og ikke mindst P.C. Kierkegaard (Pedersborg) på den anden side - alle medlemmer af broderkonventet i Sydvestsjælland. Alle nævnte præster havde udøbte børn af baptistiske forældre i deres sogne, og de nægtede over for både biskop og kancelli at forrette tvangsdåb, hvorfor flere af dem blev truet med afsked.

Separatismen blomstrede særlig hos enkelte baptistmenigheder, der betragtede sig som syndfri efter voksendåben og begyndte at praktisere borgerlig vielse for at undgå statskirkens præster. Konge og kancelli vaklede, mens Mynster gennem sine indsendte betænkninger i 1847 fastholdt sin hidtidige stilling (jf. ovenfor). Yderligere fremhævede han, at baptismen ikke var en selvstændig konfession, for baptistmenighederne havde ikke fælles kirkeordning og bekendelse. Baptisterne var blot separatister, hvorfor de ingen frihed skulle have ud over den tilståede fra 1842-plakaten. Tiden var dog ved at løbe fra Mynster. Ved en kongelig resolution af 30 januar 1847 blev den påtænkte aktion mod P.C. Kierkegaard m.fl. indstillet, og allerede ved kongelig resolution af 21. juni 1848 blev alle retsforfølgelser mod baptister bragt til ophør.¹⁰⁵

I 1840'erne syntes den tiltagende separatisme at have medvirket til, at hele ritualsagen smuldrede for kongen. Ligeledes har der af forskellige grunde været intern modstand blandt kirkens embedsmænd og universitetets professorer - bl.a. hos prof. H.N. Clausen og ikke mindst hos biskop N. Faber, sådan som den fynske biskops brevveksling med kongen viser.¹⁰⁶ De markante holdninger i ritualdebatten tog kraftig til, når man - som f.eks. i den fynske ritualdebat - gik fra det principielle plan med ønskeligheden af et nyt ritual til en sproglig og teologisk udformning af ritualformularerne, især dåbsformularen.¹⁰⁷ Frygten for et skisma udløst af den Grundtvig-Lindbergske fløj tiltog dengang kraftigt under forsøget på at udforme formularerne. Uenigheden mellem de kirkelige fløje var således ganske åbenlys og tilsyneladende uløselig, og i 1840'erne undlod kongen, Christian VIII, at indføre den af regeringskommissionen anbefalede ritualrevidering, som byggede på biskop Mynsters ritualforslag fra 1839. Vi skal helt hen til århundredeskiftet før vi får revideret dele af Kirkeritualet fra 1685

(dåb, nadver og vielse).¹⁰⁸

Dermed var en ritualrevidering strandet i mange år. Dette var til stor skuffelse for biskop Mynster, hvis indflydelse hos kongen efterhånden var mindsket. Mynsters dalende indflydelse mærkedes også i forhold til det sjællandske stifts konventer i Roskilde og København i forbindelse med salmebogssagen. På Mynsters forslag var opgaven blevet overdraget den allerede siddende ritualkommission, og derved var det lykkedes at holde Grundtvigs indflydelse uden for. Herefter udarbejdede Mynster selv et oplæg til kommissionen, som blev tilsendt kancelliet i april 1844, og allerede den 20. februar 1845 blev det godkendt til brug i de menigheder, som måtte ønske det. Ved udgivelsen af tillægget havde kongen taget det forbehold, at når Københavns gejstlige Konvent var færdig med sit arbejde, kunne det påny overvejes at indføre en ny salmebog.

Konventet udarbejdede et prøvehefte på 109 salmer i 1846, men dette hefte blev voldsomt kritiseret fra mange sider - især af biskop Mynster. Dernæst gik initiativet over til Roskilde konvent, som også gik imod deres biskop. Man nedsatte en kommission der i 1850 udgav en salmebog, der i 1855 blev autoriseret som den nye salmebog. Således fik tillægget, der hovedsageligt var udarbejdet af Mynster, en kort levetid, og må ligesom ritualsagen betragtes som et nederlag for denne.¹⁰⁹ Mynster tilhørte kirkepolitisk og i det hele taget samfundspolitisk en moderat gruppe, hvis rolle imidlertid slet ikke blev udspillet i de kommende år. Tværtimod skulle de efter systemskiftet i 1848 igen få vind i sejlene.

Den mynsterske folkekirke

For biskop Mynster var kirkeritualerne udtryk for statskirkens betjening af den enkelte borger. Afgørende var væksten i positiv-kristelig retning hos den enkelte gennem ritualernes tilsagn, som bl.a. Mynsters dåbssyn viser. Den kraftige Grundtvig-Lindbergske modstand og holdning med vægten ikke bare på dåbstitsagnet, men også på barnedåbens menighedsskabende betydning, indvarslede grundtvigianismens nybrud.

Disse forskellige holdninger afspejlede de kirkelige modsætninger, som også kom til udtryk i ordningen af forholdet stat-kirke ved systemskiftet fra enevælde til demokrati i 1848. Her måtte Grundtvigs krav om den størst mulige frihed for den enkelte

menighed og præst - såvel dogmatisk som liturgisk - dog trække det korteste strå. Den mynsterske holdning sejrede, idet statskirken blot fortsatte i ny skikkelse, der med sin rummelighed tilgodeså den enkelte døbte - både den aktive og den mindre interesserede.¹¹⁰

Det afgørende var folkefællesskabet i en kristen stat. Dette synspunkt udtrykte Mynster i sine prædikener i 1848. I tiden op til krigsudbruddet i 1848-49 blev Gud, konge og kirke en helhed for Mynster. Fædrelandskærligheden skulle måles på troskaben over for Gud, konge og kirke. Han kunne ikke tænke sig et folk uden en kirke, ja slet ikke forstille sig andet end "en christelig Stat". For at bevare folkefællesskabet i denne alvorlige tid var det ikke nok at være dansk, man måtte også være kristen, hævdede Mynster i sine prædikener. For ham var fædrelandsfølelsen ikke bundet til nationalliberalisme eller en fri forfatning, men bundet til Gud. Han opfattede sig selv som stående i fædrelandets tjeneste, og fandt at det var en troskabstjeneste mod Gud. Derfor kunne han ikke i tiden frem til den ændrede situation med "martsdagene" 1848 svigte sin konge, og dennes dansk-tyske rige, som enevoldsstaten omfattede. Troskaben var en pligt og det centrale i fædrelandsfølelsen.

Dette synspunkt - som i mere eller mindre grad prægede det gamle slægtled af ansvarlige ministre og embedsmænd - udtrykte Mynster i sine sene prædikener.¹¹¹ Unægtelig var Mynster afdæmpet i sin forståelse af fædrelandsfølelsen - måske på grund af frygten for, hvad den kunne misbruges til, hvis en nationalisme kunne udartes til had, og dermed fortrænge den kristne kærlighed, som skulle være grundlaget for folkefællesskabet i en kristen stat.¹¹²

Med Grundloven i 1849 blev der ikke tale om nogen afgørende ændring i forholdet mellem stat og kirke. Staten skulle ifølge Grundloven støtte den evangelisk-lutherske danske folkekirke (jf. § 3). Det drejede sig således om statskirkens gamle "bekendelse" stadfæstet i Danske Lov (1683), hvor kirken var forpligtet på Bibelen, de tre oldkirkelige bekendelser, den augsburgske bekendelse (1530, jf. Kongeloven) og Luthers lille katekismus. Dette ændrede sig ikke med Grundloven. Der er ikke alene tale om en dogmatisk, men også om en historisk betegnelse for forkyndelsens indhold.¹¹³

Religionsfriheden blev indført med Grundloven i 1849. Dette gav frihed til at melde sig ud af statskirken. Denne udvikling var allerede forvarslet med baptisternes begrænsede frihed i forordning

fra 1842. Med Grundloven i 1849 blev samtidig den hidtidige evangelisk-lutherske danske statskirke benævnt som: Den danske folkekirke. Men stadig er der tale om en kirke, som juridisk er en gren af statsforvaltningen. Nu ikke længere fra centralt hold udvirket ved enevoldskonge og kollegiestyre, men ved demokratisk valgt Rigsdag (Folketing) og regering. Meget af uniformiteten er bevaret i statens styrelse af kirken efter systemskiftet i 1848, men uniformiteten gælder ikke staten selv og dens borgere, for der er religionsfrihed - Rigsdag (folketing) og regering er principiel konfessionsløs.¹¹⁴

Imidlertid har ikke alle gennem de sidste to århundreder været tilfredse med, at kirken juridisk set var en gren af statsforvaltningen. Retsteologen H. Ussings tanker (1786) om statskirken som en institution (selskab) med indre selvstyre optog teologer, som f.eks. prof. H.N. Clausen og biskop N. Faber i 1830'erne.¹¹⁵

Biskop Mynster fremstod derimod som statskirkens vogter - både i ydre og indre anliggender. Mynster udtalte ved en landemodetale (1845), at han var imod en synodalforfatning. Han var bange for tidens frihedskrav.¹¹⁶ Mynster så staten som "Værneren" af statskirkens evangeliske frihed. "Statens høieste Hensigt er den, at Kirken i den kan naae sin Fuldendelse". Statsoverhovedets "Pligt er at fremme Kirkens Virksomhed...jus majestaticum circa sacra...ikke blot et tvingende, men ogsaa et befordrende Tilsyn med Kirken". Det betød for Mynster, at "ogsaa det Indre i Kirken er ikke unddraget hans Virksomhed". Således var statsoverhovedet "Kirkens Forsvar...ikke blot mod udvortes Fjender, men ogsaa mod dem, der i det kirkelige Samfund enten ville hindre ... Lærefrihed, eller på den anden Side lade den udarte til Frækhed, som stræber til Kirkens Opløsning". Endvidere skulle statsoverhovedet føre "Opsyn med Kirken, at Kirken...ikke vildledes til Foretagender, som kunde blive farligt for den borgerlige Orden og Sikkerhed". Kongen og hans administration ledte alle "de kirkelige Anliggender", og fremsatte "spørgsmaal til Afgørelse" og samordnede "Afgørelsesmaaden".¹¹⁷

Samtidig fastholdt Mynster den usynlige Kristi kirke. Allerede i "Betragtninger" fra 1833 skrev han: "Skønt mange Riger i Verden have bøjet sig for Christi Navn, skønt Christi Rige har ligesom vundet borgerlige Rettigheder, saa gielder det dog stedse endnu, at det Væsentlige deri ikke hører denne Verden til, og ikke skal

bruges som Middel til verdslig Hensigt".¹¹⁸

Både før og efter systemskiftet i 1848 bevarede Mynster sin tro på en rummelig statskirke, omend vilkårene under enevælde og demokrati var forskellige. Ved Den grundlovgivende Rigsforsamlings endelige behandling af Grundlovens § 3 ("Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes, som saadan af Staten")¹¹⁹ stillede både Mynster og Grundtvig ændringsforslag. Mynster foreslog, at der efter ordet "Kirke" blev tilføjet: "efter den augsburgske Troesbekjendelse" - Reformationens bekendelse fra 1530. Mynster ønskede en klar eksplicit formulering af kirken som evangelisk-luthersk trossamfund. Han ville dermed fastholde det historiske sammenhæng med enevældens evangelisk-lutherske statskirke.

Grundtvig søgte at imødegå det historiske sammenhæng med enevældens statskirke: folkekirkens indretning burde hver slægt selv tolke og formulere. Lovgivningen skulle være sådan indrettet, at man ikke fuldstændig bandt fremtidige slægter. Derfor var han imod betegnelsen "evangelisk-luthersk" om folkekirken, idet han mente, at folkekirken skulle være konfessionsløs uden nogen form for liturgisk og dogmatisk ensartethed. Således lød hans ændringsforslag til Grundlovens § 3: "Saalænge den overveiende Deel af Folket har en fælles Gudsdyrkelse, skal der over hele Riget paa offentlig Bekostning, vedligeholdes en tilsvarende Indretning under Navn af den danske Folkekirke". Grundtvigs forslag kunne kun samle 6 stemmer, mens hele 106 stemte imod. Mynsters kunne dog samle 47 stemmer for sit ændringsforslag om en nøjere beskrivelse af ordet "evangelisk-luthersk", mens et flertal på 69 formentlig fandt det unødvendigt.¹²⁰

Sammenfattende kan det siges, at det alle kirkelige grupperinger var enige om blev gennemført i Grundloven af 1849. Det gjaldt religionsfriheden. Men kirkens enhed og dens tætte forbindelse med staten blev slet ikke brudt eller løsnet ved synodale ordninger. Løftet i § 80 om en kirkeforfatning lå ud i fremtiden - og gør det stadig i vor tid. Det var i realiteten de synspunkter, som Mynster repræsenterede, som samlede de forskellige kirkelige "partier". Disse synspunkter var det mindstemål, man kunne enes om. Her tænkes både på Mynsters opfattelse af en i læremæssig henseende rummelig kirke, der "maatte samle Onde og Gode, hvor Klinten maatte groe mellem Hveden", og samtidig at denne kirke stadig i

Grundloven i det ydre var nøje knyttet til staten. Derved fremstod staten - demokratisk eller ej - med en stabiliserende indvirkning på kirken - og ikke mindst dens forskellige stridende fløje.¹²¹ Sagt på luthersk vis: Staten havde fortsat kirkeregimentet, omend den skulle respektere kirkens åndelige regimente (evangeliet og sakramenter).

Mynster var tilhænger af en rummelig statskirke. Men den skulle være "evangelisk-luthersk". Der kunne ikke være tale om en ligestilling af folkekirke og andre trossamfund. Med vedtagelsen af Grundloven i 1849 blev det klart Mynsters holdning, at religionsfriheden ikke fratog folkekirken en fortrinsstilling: "Vel have efter Grundlovens §81 Borgerne Ret til at forene sig i Samfund for at dyrke Gud paa den Maade, der stemmer med deres Overbeviisning; men deraf følger dog ingenlunde, at disse Samfund skulle stilles ved Siden af den kirke, som efter § 3 'er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten'". Ved sin Grundlov har staten i § 3 "forpligtet sig til at vedligeholde, en Forpligtelse, der aldeles ikke paahviler den med Hensyn til de andre Troessamfund".

Klart fastslog Mynster, at ganske vist skulle folkekirkens "Forfatning...efter Grundlovens §80...ordnes ved Lov", men "Kirken selv skal ikke omstøbes, den er, som Grundlovens § 3 udtaler, den evangelisk-lutherske, og Ingen, som vil bekiende sig til den, tør fornegte dens Grundlærdomme, som hvile paa den hellige Skrift". Ved at stille denne § 3 foran "blandt de Grundvolde, hvorpaa alt det Øvrige skulde bygges, erklærede Grundloven, at dette ogsaa fremdeles skulde blive en Sandhed". Således "maae altsaa de Love, der efter §§ 80 og 83 skulle ordne Folkekirkens Forfatning og de fra denne afvigende Troessamfunds Forhold, bringes i Samklang" med § 3 i Grundloven.¹²²

I de øvrige kirkelige "partier" håbede flere på fortsatte ændringer ud fra Grundlovens §80 om en forfatningslov for folkekirken. Det gjaldt en af tidens profiler, den teologiske professor H. N. Clausen, der ønskede at løsne og selvstændiggøre kirken i forholdet til statsmagten i kraft af synodale ordninger for kirken. Årene efter Grundlovens vedtagelse i 1849 viste, at Grundtvig ikke var begejstret for løftet i § 80 om en forfatningslov for folkekirken. Han havde i 1848 sammen med H.N. Clausen og andre sværmet for en ordning af kirkens forhold ved indkaldelse af en kirkesynode før rigssamlingen udformede Grundloven, men hurtigt vendte han tilbage

til sine oprindelige tanker - om levende frie menigheder med selvstændige bekendelser, der kun omsluttede folkekirken som en ydre borgerlig konfessionsløs ramme, og hvori alle "Religieuse Anskuelse" skulle trives, selv kvækernes og baptisternes. Disse synspunkter fik ikke stor tilslutning hverken fra Grundtvigs egne eller andre.¹²³

Hverken Clausens eller Grundtvigs intentioner blev til noget. Det blev ikke mindst det mynsterske "folkekirkensyn" med en rummelig evangelisk-luthersk kirke, hvori uniformiteten var bevaret, som kom til at præge folkekirken.¹²⁴

Ordet "Folkekirke" var imidlertid ikke Mynsters opfindelse, men blev skabt af statsmanden, biskop D.G. Monrad i forbindelse med grundlovsforhandlingerne i 1848-49, (jf. cirk. 9/5 1848). Ordet: en "fri Folke-Kirke" var blevet brugt af Grundtvig i 1840'erne, dog som en parallel til hans ellers kendte udtryk: en "fri Stats-Kirke". Monrad havde forestillet sig en kirke bestående af befolkningsflertallet, men hvor folket skulle styre kirken ved synodale ordninger, som han ligesom prof. H.N. Clausen betragtede som selvstændig i forhold til staten og med en særlig styrelse (forfatning). Derfor blev Grundlovens §80 ("Folkekirkens forfatning ordnes ved lov") genstand for megen debat og forhandling i 1850'erne.

Kirkeforfatningsdrøftelserne i 1850'erne

- især på Fyn

I samtidens danske kirkeret af prof. Kolderup-Rosenvinge (2. udg. 1851) blev hele den teoretiske udvikling i forholdet mellem stat og kirke beskrevet startende med Luthers tanker om den kristne stat, hvori kirke og stat gik op i en højere enhed, og hvis øvrighed betragtedes som indsat af Gud. Endvidere blev ortodoksiens episkopalssystem beskrevet. Her var den gejstlige stand rådgivende over for landsherren. Endelig omtaltes territorialsystemet, hvor der søgtes en balance mellem landsherrens kirkeregimente i de ydre anliggender (jus circa sacra) og for visse teoretikeres vedkommende den fulde frihed i indre anliggender (jus in sacris), i tro og lære.

Denne frihed blev ikke praktiseret i den danske enevoldskirke, hvor kirken i realiteten helt gik op i staten, ja, målet var, sagt med biskop Mynster, at "Kirkens Virksomhed [skulle]...mere og mere

udvikle sig, og mere og mere gennemtrænge Staten".¹²⁵ Således blev enevoldskongen opfattet som kirkens øverste leder - ikke alene med hensyn til kirkens ydre anliggender, men også i kirkens indre anliggender (*summus episcopus*). Først med Grundloven af 1849 blev kongens absolutte majestætsrettigheder (jf. Kongeloven, 1665) hævet.

Omkring enevældens afslutning i Danmark diskuterede man kollegialsystemets muligheder. Blandt andet med henvisning til prof. H.N. Clausens værk om "Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning" fra 1825, beskrev Kollerup-Rosenvinge systemet således: "Ifølge dette System skal Kirken ansees som et frit og lige Selskab, der som saadant oprindelig har Ret til selv at bestyre sine egne anliggender. Regenten, som saadan, kan vel udøve visse Rettigheder med Hensyn til Kirken (*Jura circa Sacra...*), hvilke tilkomme ham paa Grund af Statens Majestætsrettighed, men naar han øver den egentlige Kirkemyndighed (*Jus Sacrorum...*), som oprindelig tilkommer Menigheden, maa det antages at være skeet ved Menighedens enten udtrykkelige eller stiltiende Overdragelse". Med denne betragtning understregedes menighedens principielle ret til selv at udøve kirkemyndighed i sine indre anliggender (lære, liturgi, disciplin). Hermed åbnedes der netop op for drøftelse af kirkens synodale ordninger i indre anliggender, sådan som det tidligere skete med prof. Clausen og biskop Faber.¹²⁶

I virkeligheden havde Clausen i sit værk fra 1825 holdt sig til naturretens sontring mellem ydre og indre anliggender, mellem *jus circa sacra* og *jus in sacris*. Med enevælden som den fastlåste forudsætning havde han først og fremmest talt om kirken som et selskab i staten (med fælles kirkelove)¹²⁷ og ikke som en af staten fuldstændig uafhængig organisme.¹²⁸

Således knyttede han til institutionsbegrebet. Akkurat det samme havde H. Ussing ment nogle år tidligere i sit værk om en kirkeforfatning i de danske stater (1786ff.). Der var tale om et selskab (d.v.s. et samfund/ en institution) med indre kirkelig selvstændighed i forhold til staten, der styrede kirkens ydre forhold (økonomi, bygninger m.v.).¹²⁹

Chancen for synodale ordninger i form af en kirkeforfatning blev - ifølge kirkehistorikeren H.J. Glædemark - i realiteten forpasset allerede i 1848 før vedtagelsen af Grundlovens (1849) §80 om at folkekirkens forfatning ordnes ved lov. Kultusminister D.G. Mon-

rad havde - trods pres fra Københavns gejstlige Konvent og det teologiske Fakultet (H.N. Clausen) - måttet opgive sin plan om en sammenkaldelse af en kirkeforsamling før den grundlovsgivende Rigsforsamlings sammentræden. Forinden havde han fået mange positive svar fra landets gejstlighed (over halvdelen) på cirkulære af 9. maj 1848 vedrørende en sammenkaldelse af en synode. Grundtvig var på dette tidspunkt positiv. Men grunden til Monrads tøven var, at han ved Provinsialstændernes sidste samling i 1848 havde undladt at få en formel bevilling til afholdelse af en kirkeforsamling. Hermed var tidspunktet forpasset for en kirkeforfatning - skulle det senere i bagspejlet vise sig.

Regeringen nedsatte dog en Kirkekommission i slutningen af 1853 med biskop Mynster som formand. Ved det første plenarmøde den 12 januar 1854 udtalte Mynster, at "Meningen med Kommissionen i Virkeligheden var, at denne helst slet intet skulde gøre, da Tiden ikke var til det, og at dens Resultater kun vilde blive provisoriske, i hvert fald var der ikke i fjerneste Maade tænkt paa nogen Grundlægning af Kirkens Forfatning".¹³⁰ Han var ikke interesseret i demokratiske synodalordninger, og ville have været en effektiv bremse på kommissionens arbejde. Men han døde i slutningen af januar 1854, hvorefter H.N. Clausen meget energisk førte kommissionens arbejde til ende.

Kommissionens flertalsforslag - som var præget af Clausen, endda med grundtvigsk støtte - blev diskuteret offentligt og i flere præstekonventer (Roskilde Konvent og Københavns gejstlige Konvent), men uden at der kom videre skub i sagen. Foruden oprettelsen af menighedsråd var der foreslået et kirkeråd på 55 medlemmer, der var uafhængig af Rigsdagen og regeringen. Dette råd skulle have lige mange gejstlige og læge medlemmer, og, med undtagelse af biskopper og teologiske professorer, være valgt direkte. Kongen udøvede lovgivningsmagten efter indstilling fra kirkerådet. Der var næsten tale om en adskillelse fra statsadministrationen, selv om samhørigheden med staten stadig var en realitet.

Ifølge cirkulære af 18. maj 1857 skulle forfatningssagen diskuteres på udvidede landemoder i stifterne, og den almindelige gejstlighed skulle have indbydelse hertil. Som eksempel kan nævnes landemodet i Fyens Stift, fordi biskop C.T. Engelstoft kom til at indtage en særlig stilling. På dette landemode blev kommissionens flertalsforslag nedstemt i juli 1857 med 40 stemmer imod, mens

kun 7 var for. Modstanden ledtes af de konservative og de grundtvigske præster. De førstnævnte ønskede at bevare prætestandens dominans i kirken, eventuelt gennem et kirkeråd af bisper; endvidere nærede de mistillid til lægfolkets kirkelige indflydelse. De sidstnævnte ønskede på dette tidspunkt, hverken at bevare prætestandens dominans i kirken eller at de opvakte kristne skulle blive et mindretal uden indflydelse i sognemenighedsrådene.

Provst U.A. Plesner fra Langeland var en af de få i Fyens Stift som støttede kommissionens og Clausens forslag, mens biskop C.T. Engelstoft som modstander af forslaget, oven i købet med sæde i kommissionen, herefter fremførte et kompromisforslag om udvidede landemoder, som blev vedtaget næsten enstemmigt, selvom kun 35 ville stemme for. Tilslutningen til dette fynske landemode i 1857 var rimelig god, idet 70-100 af stiftets ca. 162 gejstlige var tilstede. Provst Plesner skrev dog hjem til børn og hustru (3/7-1857): "Alt gik efter Bispens Villie, og der blev vist en exemplarisk Underdanighed"!

Engelstoft stod politisk de liberale nær, men kirkeligt og teologisk havde han nærmest fulgt J.P. Mynster. Hans forslag fik en særlig betydning på landemoderne landet over. Det fik først og fremmest en positiv modtagelse i Lolland-Falsters og Ribes stifter, og delvis i Århus, men på landemoderne i Roskilde, Viborg og Aalborg var der kun lidt interesse. Forslaget forudsatte en tilknytning til Rigsdag og regering, hvor landemodet dels skulle afgive betænkning over ethvert lovforslag, og samtidig have en initiativret, således at man her kunne få et grundlag for en senere kirkeforfatningsudvikling. Biskopperne fik en central rolle. Forslaget fordrerede bispemøder før afholdelse af de udvidede landemoder, hvor både lægfolk og præster skulle deltage. Lægfolkene skulle vælges provstivis af valgmænd, udsendt af sognemenighedsrådene, der skulle oprettes ifølge retningslinier fra ovennævnte kommissions flertalsforslag.

Kompromisforslaget i Fyens Stift afspejlede meget godt den generelle situation. Biskop Engelstoft tilhørte det kirkelige højre, som ville bevare gejstlighedens dominans. De grundtvigske, det kirkelige venstre, havde oprindeligt støttet prof. Clausens flertalsforslag, men i virkeligheden ønskede de ikke synodale råd; de foretrak, at den konfessionsløse Rigsdag lovgav for kirken - bl.a. ud fra tanken om statskirken som en borgerlig ramme om re-

ligiøsitet. Begge grupper havde mistillid til sognemenighedsråd. På det fynske landemode i 1857 havde de grundtvigske stillet forslag - vistnok formuleret af Vilh. Birkedal, Ryslinge - om et rådgivende landemode, hvor alle gejstlige som læge kunne møde frivilligt.

På landsbasis søgte de to nævnte indbyrdes forskellige grupper sammen om at bekæmpe en kirkeforfatning, og idet alle grupper endnu erkendte nødvendigheden af opfyldelsen af Grundlovens § 80, så søgte begge grupper at knytte til de historiske institutioner, såsom konventer og den læge medhjælperinstitution fra Danske Lov (1683),¹³¹ men især landemoder for dog at udvikle noget.

Kampen mod en kirkeforfatning lykkedes. Først H.N. Clausens og dernæst D.G. Monrads forsøg på at skabe en synodalordning, der havde en række repræsentative kirkelige organer, såsom menighedsråd, landemode (stiftsråd) og et kirkeråd - helst på demokratisk basis - faldt således til jorden. Kirkeforfatningsdrøftelserne i 1850'erne førte ikke til nogen konkret opfyldelse af Grundlovens §80, og siden har man tolket denne paragraf lidt tillempet derhen, at folkekirkens forhold (og ikke dens forfatning) ordnes ved enkeltlove. Derved kunne man løse de påtrængende problemer. Således kom sognebåndsløsningsloven i 1855, som gav lægfolket frihed. Klart blev det anskueligt, at den kirkelige lovgivningsmagt lå i Rigsdagen - sålænge der ikke var tilvejebragt en kirkeforfatningslov. Derved var statskirkedømmet vendt tilbage, men nu i demokratisk form. I den kirkelige administration fortsatte enevældens ordninger.¹³²

Tilpasningen til demokratiet lå ikke for biskop J.P. Mynster. Alligevel må det fremføres, at det i hovedsagen blev hans folkekirkensyn som sejrede. To år før han døde talte Mynster over "Vor evangeliske Folkekirke" i en prædiken på 2. søndag efter påske 1852, da efterhånden mange af de kirkelige forhold begyndte at afklares. Han var meget tilfreds med kirkens nye navn, fordi det nye ord signalerede, at langt den største del af den danske befolkning tilsluttede sig den evangelisk lutherske kirke: "Gud være lovet, takket og priset, at vi endnu har en saadan Folkekirke, som sammenholder den langt overvejende Deel af Folket...vi vil, at vores evangeliske Folkekirke fremdeles skal bestaae i Landet, vi vil efterlade den til vore Børn, som vi har modtaget den af vore Fædre". Videre fremhævede Mynster - sikkert med adresse til

Grundtvig, at han godt vidste, at ikke alle var enige i denne kirke, og at flere mente, at det var svært i denne kirke at tale om én kirke og én tro: "Jeg veed ikke, efter hvilket Bogstav det er, at man fordrer den fulde Enighed, men dette ved jeg, at der ere flere Spørgsmaal, som ingen Dødelig løser, fordi vi her kun ser giennem et dunkelt Glas og ikke Ansigt til Ansigt; at der er andre Spørgsmaal, hvor vi ikke have Herrens klare Ord, og hvor derfor Enhver kan forsøge Løsningen efter sin Evne; men jeg veed ogsaa med Glæde, at de allerfleste Lærere i vor Kirke ville enes i den Bekiendelse, ikke at vide noget til Salighed uden Jesum Christum og ham korsfæstet...er da vor evangeliske Folkekirke opløst?". Mynsters synspunkter blev stående, og er stadig gældende for hovedparten i den danske evangelisk-lutherske folkekirke.¹³³

Folkekirkeordningen og Grundtvig

N.F.S Grundtvig ville bevare den officielle nationale kirke, men kun hvis den ville reducere sig selv til en borgerlig indretning, hvori al (kristen) religiøsitet kunne trives. Dette synspunkt var blevet gjort gældende under enevælden i "Den danske Statskirke. Upartisk betragtet" (1834). Det var blevet fastholdt under grundlovsforhandlingerne, hvor han oven i købet ville have strøget "evangelisk-luthersk" i Grundloven.

I 1850'erne blev Grundtvig fuldt og helt folkestyrets mand med nær tilknytning til bondevennerne, idet han anså bondestanden som folkets kerne, og han blev i denne periode mere positiv over for den eksisterende statskirke. Han ville bevare folket i folkekirken, fordi han troede på en kirkelig-folkelig vækkelse. Folkekirkeordningen betød for Grundtvig, at der skulle være fuld religionsfrihed, og det gjaldt også inden for folkekirken ved frivillig brug af alle kirkelige ordninger. Men stadig var folkekirken for ham en statsindretning og ikke et trossamfund.

Havde Grundtvig således dæmpet sig, så skete der fra slutningen af 1850'erne igen en klar markering af de gamle synspunkter tilpasset demokratiets og religionsfrihedens tid. Således var synspunktet nu langt mere frikirkelig. Præsterne skulle ikke blot have fuld lære- og ritualfrihed, men også myndighed til at afvise uværdige. De skulle alene aflægge ed på at lære i overensstemmelse med den hellige Skrift og at forvalte sakramenterne søm-

meligt, alt "efter deres bedste Overbevisning". Han fandt, at skulle kirken virke for fuld kraft, så måtte der tilstå dens fjender samme frihed. Kirkesognene skulle afløses af frie menigheder. Oprettelsen af sognemenighedsråd - som der under kirkeforfatningsdrøftelserne i 1850'erne var stillet forslag om - betragtede Grundtvig som meningsløs efter indførelsen af sognebåndets løsning i 1855. Alle gamle bånd skulle i virkeligheden løsnes, og derved blev der ikke meget tilbage af folkekirken. For Grundtvig var denne "Fri Folke-Kirke" ikke defineret som et egentlig trossamfund med fælles bekendelse, men en statslig indretning omkring det praktiske og administrative (økonomi, kirkebygninger m.v.) og således en konfessionsløs kirke. Afgørende var eksistensen af frie menigheder omkring troen, dåben og nadveren. Således indtog Grundtvig i 1859 i "Kirkelig Samler" og senere i "Den christelige Børnelærdom" fra 1868 det synspunkt, at folkekirken alene skulle være en konfessionsløs "fri Folke-Kirke", og åbnede samtidig op for den mulighed, at den manglende præstefrihed kunne betyde en udskillelse fra statskirken i en grundtvigsk frikirke.¹³⁴

Grundtvigs syn på en konfessionsløs folkekirke forstået som en borgerlig statslig indretning rejser imidlertid spørgsmålet, om den bekendelsesløse stat kan opretholde en bekendelsesløs "Folke-Kirke", som Grundtvig fortsat ønskede det. Tværtimod må det siges, at en religiøst neutral stat må vide, hvad den skal forholde sig til. Skal staten støtte folkekirken, må den vide, hvilke rettigheder og pligter forholdet er bestemt af. "Den kirkeretslige og sociologiske størrelse folkekirken må derfor kunne præsentere sig selv over for statsmagten. Denne selvpræsentation kan ske ved et eller flere kendetegn som f.eks. bekendelse, forfatning og styrelse, formål, funktionsmåde, evt. adfærdsmønster og måske endnu flere. Under alle omstændigheder vil der blive tale om kendetegn, som kun kan præciseres på grundlag af en teologisk refleksion. Og dermed er både den totale dogmatiske og liturgisk frihed inden for folkekirken og den totale neutralitet fra statsmagts side udelukket. Den eneste måde, statsmagten virkelig ville kunne stille sig religiøst neutral på, ville være at ophæve folkekirken og erstatte den med en almindelig religionsanstalt. Om der i dette tilfælde kunne blive tale om en 'understøttelse' fra dens side, er en anden sag. Men skal folkekirken opretholdes, må der af politiske og juridiske grunde være visse rammer" (Th. C. Lyby).¹³⁵

Selvom Grundtvigs friheds- og kirkesyn fik betydning for folkekirken med loven om sognebåndsløsning fra 1855 og med loven om valgmenigheder fra 1868, er hans indflydelse på forholdet mellem stat og kirke måske blevet for stærkt fremhævet: "[Grundtvigs] syn på statskirken som en 'borgerlig Indretning' slog kun delvis igennem, men nok til, at den danske folkekirkes organisation blev noget enestående i verden" (Kaj Thaning).¹³⁶ Den konfessionsløse demokratiske statsmagt har først og fremmest forholdt sig til Grundlovens evangelisk-lutherske folkekirke, selvom det kirkepolitisk er blevet forsøgt - ud fra den grundtvigske tanke om "den tålsomme folkekirke" - at reducere folkekirken til en almindelig religionsanstalt, d.v.s. en "borgerlig Indretning".¹³⁷

I hovedsagen slog Grundtvigs "borgerlige Indretning" ikke mere igennem end det minimum i form af en rummelig statskirke, som blev vedtaget under Grundlovsforhandlingerne i 1849. Flertallet i disse forhandlinger bestod af Grundtvigs modstandere - især biskop Mynster - og man kunne enes om en rummelig statskirke med navnet: folkekirke. Men i virkeligheden var statskirken allerede gjort rummelig under enevældens sidste tid - og den blev ikke (heller ikke delvis) en "borgerlig Indretning", men alene en evangelisk-luthersk folkekirke med bevarelse af uniformiteten, d.v.s. en evangelisk-luthersk statskirke med et defineret gudstjenesteliv - med én salmebog, én alterbog, én gudstjenesteordning. Hermed blev netop gudstjenestens og ritualernes almene karakter fastholdt. Ritualerne gjaldt for alle i folkekirkens fællesskab.

Sammenfatning

Under enevælden fandtes en fælles veldefineret opfattelse af Gud og det af ham skabte samfund, ligesom der var en række givne måder, som formidlingen af denne tro skulle foregå på. Grundtanken var, at den offentlige statsreligions religiøse tro var grundlaget for alt, og at den burde omfatte alle i staten. Dette var biskop Mynsters synspunkt. Siden midten af forrige århundrede har opfattelsen af individets ret til at finde sin egen religiøsitet tillige med været tiltagende. Mennesket skulle ikke længere med dåben være "født" med den fælles religion - "den gamle kirkelige kristendom" (Hal Koch).¹³⁸

Den teologiske forståelse i kølvandet på oplysningstiden havde

ændret sig. Biskop J.P. Mynsters kristendomssyn var udpræget individualistisk. Afgørende var personlighedens dannelse i positiv-kristelig retning bl.a. gennem anvendelsen af statskirkens ritualer. Mynsters dåbssyn viser, at dåben først og fremmest var et led i den stadige kristelige vækst hos den barnedøbte. Hovedvægten var dog lagt på den enkeltes trang til evangeliet - gerne i lønkammerets enetale med Gud.

Mynster var forankret i en stærk pligtfølelse og i en "supranatural" åbenbaringstro, men samtidig var han i opgør med teologers forsøg på at befri den kristne religion fra fornuften som almenmenneskelig forudsætning (Fr. Schleiermacher). Han ville, at religionen skulle være knyttet til moral (etik) og handling og ikke være omklamret af kunst og åndsliv (den romantiske idealisme), hvor åbenbaringens centrum nu ikke alene skulle være Bibelen, men naturen og historien. Dette havde Mynster allerede gjort op med i ungdommens dage i Spjellerup præstegård.

Flere af tidens debattører - de såkaldte "overgangsmænd", som prof. Oskar Andersen kaldte dem¹³⁹ - søgte inden for statskirkens rammer at tilgodese en rummelighed og dermed en beskyttelse af hver kristen borger. Kun den fælles statskirke kunne være garant for, at der blev taget lige hensyn til enhver enkelt - både kirkeligt aktive og mindre interesserede. Særlig udpræget er dette ønske hos biskop Mynster. Det enkelte menneskes "møde" med Gud skulle frit kunne foregå inden for den evangelisk-lutherske statskirkes fælles ramme, hvori også ritualerne havde betydning. Mynster søgte at balancere mellem ydersynspunkterne. Hans midterlinie var ligeledes anvendelig i hans position som regeringens hovedrådgiver, og den viste sig i kirketugtsdebatten, hvor han fremhævede nødvendigheden af en rummelig statskirke, og fortsat viste den sig under den hidsige ritualdebat, hvor frygten for et egentlig kirkeligt skisma dukkede op.

Mynster gik ind for en evangelisk-luthersk statskirke, hvor uniformiteten var bevaret, men som samtidig var så rummelig, at den kunne tage vare om den individuelle personlighed. Han ønskede en rummelig folkekirke, der - sagt med et af nutidens debatudtryk - også tog hensyn til den "ukirkelige kristendom".

Anderledes med N.F.S. Grundtvig. Han ønskede ikke blot en rummelig statskirke, men al uniformitet fjernet i en "fri Stats-Kirke", hvor lægfolket i den enkelte menighed skulle have ret til

sognebåndsløsning og præsterne ret til dogmatisk og liturgisk frihed, og hvor endda selv kvækere og baptister skulle kunne trives. I forhold til staten prioriterede Grundtvig friheden og forskelligheden højere end Mynsters vægtlægning på det evangelisk-lutherske kirkefællesskab. Men i den enkelte menighed i en "fri Stats-Kirke" gjaldt det for Grundtvig om at lægge vægt på en kirkelig vækkelse ved gudstjenesten - dens "livstegn" viste sig i dåbens bekendelse (Apostolicum), i forkyndelse og lovsang. Denne stærke menighedsforståelse hos Grundtvig, der er omtalt som hans kirkelige anskuelse, var langt fra hovedsagen hos "overgangsteologerne", og denne forståelse hos Grundtvig har siden sat sit præg på menighedsforståelsen i folkekirken. Men i forholdet: kirke - stat blev det ikke mindst det mynsterske "folkekirkesynd", som var med til at præge folkekirken, og som stadig gør det den dag i dag.

Noter

1. H. Skat Rørdam, Otto Møller og Skat Rørdam, bd. I, s. 305.
2. B. Kornerup, "J.P. Mynster og Spjellerup", Kirkehist. Samlinger, VII.rk., bd.3, 1.hefte, s. 96f. Om S. Kierkegaards angreb, se P.G. Lindhardt, Den danske Kirkes Historie, 1957, bd. 7, s. 48ff. Fra omkring år 1900 har man søgt at rehabilitere J.P. Mynster, se N. Munk Plum, Jacob Peter Mynster som Kristen og Teolog, 1938, s. 16f., 64, 295ff. Endvidere H. Schwanenflügel, Jakob Peter Mynster. Hans personlighed og Forfatterskab, 1901, bd. 2, s. 248.
3. J.Paludan-Müller, "Det Apologetiske i Mynsters Prædiken", Nyt Theologisk Tidsskrift, bd. V., 1854, s. 110ff. Mynsters prædikeneres store betydning for "henvend to Menneskealdere" fremhæves. F.eks. hans to bind prædikener for hele kirkeåret, udgivet i 1823, nåede i 1845 op på fjerde oplag.
4. Den kirkelige lovgivning under enevælden i Danmark frem til 1849 var slået fast med Kongeloven (1665), Danske Lovs 2. Bog, Kirkeritualet af 1685 og Alterbogen af 1688. Statsforfatningen, d.v.s. Kongeloven indbefattede også Kirkens såkaldte forfatning, idet kirkevæsenet hørte under de kongen tillagte majestætsrettigheder. Kongemagten skulle gennemføre og opretholde trosenhed og den statskirkelige uniformitet i landet. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 5, 13, 24, 57, 76. Endvidere P. Espersen, Kirkeret, Almindelig del, 1993, s. 55ff.
5. N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter (ved H. Begtrup), 1909, bd.VIII ("Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet") s. 61f., 62-64, 73f., 75f., 82f., 85f., 89-95, 96f. Jf. om forholdet: stat - kirke: Th.C. Lyby, "Grundtvigs tanker om præstefrihed - og grundtvigianernes", s. 215, 219-27, i festskrift til Jakob Balling, 1993, endv. H.B. Hansen, Fynske Præstekonventer, 1965, s. 153-7, 173-85. Ligeledes De

fynske Vækkelser af A. Pontoppidan Thyssen, bd.III, 1, s. XIIIf. og Hal Koch, Den danske Kirkes Historie, 1954, bd.VI, s. 45-46.

6. Børge Ørsted, J.P. Mynster og Henrich Steffens. En studie i dansk kirke- og åndshistorie omkring år 1800, 1965, s.15ff.

7. J.P. Mynster, Meddelelser om mit levnet, 1854, s. 131-34. Hovedparten er skrevet i 1846-47. se s. 286.

8. Meddelelser, 1854, s. 150-54.

9. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 33ff. Endv. Den danske Kirkes Historie, bd.6, 1954, s. 145ff.

10. Nogen direkte kildebelæg for indholdet af Steffens samtaler med Mynster findes ikke. Bevisførelsen beror på analogislutninger mellem Steffens egen tilkæmpede klarhed og Mynsters "gennembrud". Ørsteds disputats bygger ikke mindst på et righoldigt materiale i form af taler, prædikener, breve m.v. især hentet fra Det kgl. Bibliotek, hvori Mynsters udvikling søges belyst ved sammenligning med tidens personligheder og deres værker, som Mynster har læst eller tilegnet sig - bl.a. ved personlig kontakt, ikke mindst påvirkningen fra H. Steffens, hvis udvikling skildres parallelt med Mynsters. Ørsteds materiale er omfattende. Se Børge Ørsted, J.P. Mynster og Henrich Steffens, 1965, s. 9-12, 256ff., 473ff., 485-494, 536, 542-45.

11. Meddelelser, 1854, s. 99-100. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852ff., bd. 5, s. 120-22.

12. Meddelelser, 1854, s. 153.

13. C.L.N. Mynster, Breve fra J.P. Mynster, 1860, s. 85, 96. C.L.N. Mynster, Af efterladte Breve til J.P. Mynster, 1862, s. 19.

14. Meddelelser, 1854, s. 164. Endv. Blandede Skrifter, 1852ff., bd. I, "Om den foreslagne Forandring ved den offentlige Gudstjeneste" (Ny Minerva 1806), s. 316, 322, 326-330.

15. C.L.N. Mynster, Breve, 1860, s. 73, 92.

16. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 75ff., 97-99.

17. Meddelelser, 1854, s. 154.

18. Se denne artikel note 2.

19. J.P. Mynster, Kirkelige Leiligheds-Taler, 1854 (udgivet af sønnen F.J. Mynster efter faderens færdige manuskript fra 1848), bd. 1, s. 25-26.

20. B. Kornerup, "Anmeldelse: N.M. Plum, Jakob Peter Mynster som Kristen og Teolog", Dansk Teol. Tidsskrift, 1939, bd. II, s. 121-26.

21. C.L.N. Mynster, Nogle Blade af J.P. Mynsters Liv og Tid, 1875, s. 98-119. Meddelelser, 1854, s. 191.

22. Kirkelige Leiligheds-Taler, 1854, bd. 1, s. 158f.

23. H.C. Dela, "Fornuft og Idealisme", Dansk Teol. Tidsskrift, 1964, s. 65ff.

24. C.L.N. Mynster, Nogle Blade, 1875, s. 164f.

25. A. Pontoppidan Thyssen m.fl., Grundtvig og grundtvigianismen i nyt lys, 1983, 58f.

26. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 10ff.

27. Disputats i 1815: "De ultimis annis muneris Apostolici a Paulo gesti" (Paulus' Virksomhed i hans Apostelembedes sidste Aar). Jf. Blandede Skrifter, 1852ff., bd.5, s. 533ff.

28. C.L.N. Mynster, Nogle Blade, 1875, s. 132-146.

29. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 218. Det kgl. Bibliotek, NKS 1181,8

vedrørende brevvekslingen i 1851 mellem datteren Olivia og moderen Fanny Mynster. Se endvidere Dansk Biografisk Leksikon.

30. Anne E. Jensen, Kamma Rahbek 1775-1829, Frederiksberg, 1975, s. 57f.

31. Teologen J. Paludan-Müller finder i Nytt Teol. Tidsskrift (1854, bd. V, s. 137ff.), at "Betragtninger over de christelige Troeslærdomme" fra 1831 hører med til denne periode, selvom der ikke var tale om egentlige prædikener. Set i et større sammenhæng hører disse "Betragtninger" dog mere hjemme i Mynsters dogmatiske periode omkring 1830. Paludan-Müllers skematiske opdeling af Mynsters offentliggjorte prædikener i perioden 1810-54 vil blive fuldt i denne afhandling.

32. Blandede Skrifter, 1852ff., bd. I, s. 12-14, 29-35.

33. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 134ff.

34. Se denne artikel note 139.

35. N. Faber, Tolv Prædikener, Et Forsøg til sand Christendoms Bestyrkelse mod Tvivl og Vildfarelser, 1825, s. 270, 273f., 275f., 281. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, Nicolai Faber, Fyns biskop 1834-1848, 1996, s. 33-44.

36. Kirkelige Lejlighedstaler, Bd. I, 1854, s. 44ff. Jf. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 131f.

37. H.Chr. Dela, "Statskirke-Folkekirke. J.P. Mynsters kirketanker", Et Kirkeskifte, 1960, s. 149-50.

38. Theologisk Maanedsskrift, maj 1831, s. 628f. Kirkehist. Saml. 1895-97, 4.rk., bd. 4, s. 730.

39. Om Schleiermachers besøg i København, se N.M. Plum, Schleiermacher i Danmark, i Festskrift udgivet af Københavns Universitet, 1934, s. 5-89, især s. 75-81.

40. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852ff., bd. 2, "Rationalisme. Supranaturalisme", s. 105; "Om de logiske Principer", s. 134ff; bd. 6, "Grundrids af den christelige Dogmatik", s. 6, 19, 83.

41. "Breve fra J.P. Mynster til W.F. Engelbreth" (ved H.F. Rørdam), Kirkehist. Saml. 1895-97, 4. rk., 4. bd., s. 717, 719.

42. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852ff., bd. 2, "Rationalisme. Supranaturalisme", s. 99. B. Kornerup nævner, at oplysninger i biskop J.P. Mynsters visitatsbøger giver det skøn, at 3/4 af præsterne i Sjællands Stift stadig tilhørte denne retning. J.P. Mynsters Visitatsbøger 1835-1853 (1937) ved Bjørn Kornerup, indl. s. XLVIIf., LVIf., LIXff.

43. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852ff., bd. 1, "Om Begrebet af den christelige Dogmatik" (1831), s. 52-54. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 116.

44. Leif Grane, Kirken i det 19. århundrede, Europæiske perspektiver, 1982, s. 86ff.

45. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852ff., bd. 1, "Om Begrebet af den christelige Dogmatik" (1831), s. 43-50. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 141.

46. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852, bd. 1, "Om Begrebet af den christelige Dogmatik" (1831), s. 50-58, citat, s. 56-58.

47. Beskrevet i N.M. Plum, Schleiermacher i Danmark, 1934, s. 83-87. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 233.

48. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1852, bd. 1, "Om Begrebet af den christelige Dogmatik" (1831), s. 68-69, 70-76. Jf. N.M. Plum, Schleiermacher i Danmark, 1934, s. 81ff.

49. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 117.
50. H.F. Rørdam, Mynsters Breve til Engelbreth, Kirkehist. Saml. 1895-97, 4. rk. bd. IV, s. 500f.
51. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 99.
52. Kant, ved Justus Hartnack, 1966, s. 49ff., 189-220 ("Grundlæggelse af moralens metafysik"). Endvidere Lars Christiansen, Metafysikkens historie. 1997, 243ff.
53. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 100, 115, 140, 151f.
54. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 152.
55. J.P. Mynster, Betragtninger over de christelige Troeslærdomme, 1833, bd.I, s. 12ff.
56. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 64-74.
57. J.P. Mynster, Betragtninger, 1833, bd.II, s. 70.
58. J.P. Mynster, Betragtninger, 1833, bd.II, s. 74f.
59. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 72.
60. J.P. Mynster, Meddelelser, 1854, s. 153.
61. Se denne artikel note 4.
62. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 178ff., 185ff.
63. J.P. Mynster, Visitatsdagbøger 1835-1853 (udg. B. Kornerup), 1937. Kornerups tolkning, se indledning s. LXXX.
64. Visitatsdagbøger 1835-1853 (udg. B. Kornerup), 1937, s. CXX.
65. H. Sanders, Bondevækkelse og sekularisering, 1995, s. 54-58.
66. Hal Koch, Den danske Kirkes Historie, 1954, bd.VI, s. 289f. Jf. H.C. Dela (Et Kirkeskifte, 1960, s. 149), der modsat mener, at Mynsters individualistiske kristendomsforståelse ikke harmonerer med hans statskirkelige kirkesyn, som nærmest skulle være kommet alene af de ydre forhold og hans stilling som biskop.
67. De to eksisterende biografier - H. Schwanenflügel, Jakob Peter Mynster (1901) og N.M. Plum, Jacob Peter Mynster (1938) - beskæftiger sig meget lidt med en sammenstilling af Mynsters teologi med hans syn på forholdet stat og kirke. Schwanenflügel nærmest glorificere Mynsters forkyndelse i et opgør med Søren Kierkegaards kritik af Mynster som "Sandhedsvidne". Plum giver en klar dokumentation for Mynsters teologi, men hans beskrivelse af Mynsters betydning for den danske kirke savner detaljer og argumentation, som ikke mindst kan belyse sammenhængen mellem Mynsters teologi, hans kirkesyn og hele praktiske virke i kirken.
68. De vakes kirkesyn kom aggressivt til udtryk hos lægprædikanten Niels Johansen (Johan Nielsens søn), der skrev, at en sand præst skulle kun prædike for Guds menighed "og udelukke alle ubodfærdige og uomvendte Syndere fra de kristne Samfund og aldrig kaste Christi Legems og Blods kostelige Perle for slige Hunde og urene Svin". Se O. Nørskov Nielsen, Andagstlitteraturen, 1973, s. 139ff. En beskrivelse af de vakte lægfolk og deres syn på kirkeinstitutionen gives i J. Rasmussen, "Nicolai Faber. Fyns biskop 1834-1848", Kirkehist. Saml. 1997, s. 48f.
69. K. Baagø, Magister Jacob Chr. Lindberg, 1958, s. 305.
70. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 140ff.
71. Bestemmelserne i Danske Lov (2-11-3 og 6-3-1) understregede, at enevældens statskirke bygger på sognet: de enkelte sogne udgør hele kirkeorganisationens grundlag - præstens virkekreds er sognet, og beboerne er bundet til sognets præst.

72. Visitatsbøger 1835-1853 (udg. B. Kornerup), 1937, bd. 1, s. 57f. 166f. 258f., bd. 2, s. 128.

73. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 87ff., 97ff., 100ff. og J. Rasmussen, Nicolai Faber, Kirkehist. Saml. 1997, s. 41f., 50ff.

74. Således udtalte Mynster nogle år senere ved en landemodetale (1845), at han var imod en synodalforfatning. Se Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 291ff.

75. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 99ff., 133f., 159ff. J. Rasmussen, Nicolai Faber, Kirkehist. Saml. 1997, s. 51ff.

76. Betragtninger, 1833, bd.2, s. 262-64. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 287ff.

77. Betragtninger, 1833, 2.bd., s. 263.

78. Hal Koch, m. fl., Et Kirkeskifte, 1960, s. 155ff. H.B. Hansen, Fynske Præstekonventer, 1965, s. 147ff. Vedr. A.S. Ørstedes tanker, Juridisk Tidsskrift, bd.XII, 1826, 1.hefte, s. 213ff., 2.hefte, s. 250ff., 270-80. N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter (ved H. Begtrup), 1907f., især bd.V, s. 120f. ("Om Religions-Frihed III"), men også bd.VIII ("Den danske Stats-Kirke upartisk betragtet") vedrørende Grundtvigs syn på forholdet stat - kirke, s. 61f., 62-64, 73f., 75f., 82f., 85f., 89-95, 96f.

79. Dansk Ugeskrift, (red. J.F. Schouw), 1832, 1. rk. bd. 1, s. 251ff., især s. 263, 267-69.

80. Johs. Pedersen, "Om djævlforsagelsen ved dåben. Jac. Chr. Lindberg mod H.G. Clausen", Dansk teologisk Tidsskrift 1956, s. 93ff., 106ff.

81. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark indtil 1874, 1948, s. 60ff.

82. Dansk Ugeskrift, (red. J.F. Schouw), 1. rk., bd. VIII, 1836, H.N. Clausen, "Jubelaaret 1836", s. 256ff.

83. Se denne artikel note 4.

84. Mynsters ritualforslag blev af biskop Faber sendt videre til de fynske konventer, som i løbet af sommeren 1839 indsendte deres vota. Derved brugte Faber den samme fremgangsmåde som tidligere ved indsendelse af sin betænkning i hele ritualsagen. Han inddrog således den fynske gejstlighed i vurderingen af Mynsters ritualforslag - så hele stiftet kunne afgive eet fælles votum - repræsentativt for Fyens Stift. En fremgangsmåde som ikke blev anvendt i andre stifter, og som skyldtes Fabers interesse for synodale fællesbeslutninger. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 125ff., 152ff.

85. Det kgl. danske Kancelli, Rigsarkivet. Indkomne betænkninger over udkastet (J.P. Mynsters) til et nyt kirkeritual og en ny alterbog, 1839 (Ra.G.167). Mynster henviser i sine kommentarer selv til H.N. Clausens bog, Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus, 1825, s. 833 ff.

86. N.F.S. Grundtvigs Udvalgte Skrifter, 1909, bd. VIII, "Frisprog mod H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag", s. 230-31, jf. s. 209ff. K. Baagø, Magister Jacob Christian Lindberg, 1958, s. 319 ff. Odense Universitetsbibl., Fyens Stiftsbibliotek, håndskrifter, N. Faber, Bemærkninger til Hr. Biskop Mynsters Udkast...1839, 2 bd.

87. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 136f.

88. Blandede Skrifter, 1852-57, bd.I, "Oplysninger angaaende Udkast til en Alterbog", 1840, s. 372, 388f.

89. Betragtninger over de christelige Troeslærdomme, 1833, bd. II, s. 96.
90. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. VI, "Grundrids af den christelige Dogmatik", s. 289.
91. Se denne artikel note 4.
92. Hovedparten er skrevet i 1846-1847. Se Meddelelser, 1854, s. 286.
93. Mynsters betænkning findes ikke i Det kgl. Kancelli, 1. dept. 1800-1848; 1841-42: Bilag til Kancelliplakat af 1842, 27. Dec. ang. den baptistiske Sekt i Danmark. Ra. H. 12. Se brevsag nr. 665/1847 vedr. Mynsters betænkninger i 1847 om emnet.
94. J.P. Mynster, Blandede Skrifter, 1856, bd. 4, s. 335ff. Mynsters betænkning i Rigsarkivet, Danske Kancelli, 1. Departement, bilag til registrant, sag nr. 1842/1074. Jf. Ny Coll. Tid. 1843, s. 33ff., 57ff.
95. Blandede Skrifter, 1856, bd. IV, s. 358ff., 364.
96. Blandede Skrifter, 1856, bd. IV, s. 361. Meddelelser, 1854, s. 273.
97. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. VI, "Grundrids af den christelige Dogmatik", s. 334f., 346.
98. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 220-28.
99. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. I, "Oplysninger angaaende Udkast til en Alterbog", 1840, s. 396f.
100. J. Rasmussen, "N.F.S. Grundtvig og "Rationalisterne" i årene 1825-32. Synspunkter og udvikling", Grundtvig-Studier 1998, s. 95ff.
101. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 191ff.
102. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. I, "Oplysninger angaaende Udkast til en Alterbog", 1840, s. 393f.
103. Se diskussionen omkring biskop Mynsters dåbssyn i anledning af Bent Feldbæk Nielsen - sagen. Præsteforeningens Blad 7/1997 og 16/1997.
104. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 130f., 132ff.
105. Det kgl. Kancelli, 1. dept., 1800-1848. 1847: Bilag til Kancelliskr. af 1847, 16. Febr. Angaaende Forandring af kgl. Resolution af 1842, 23. dec. ang. baptisterne. Ra. H. 26. Brevsag nr. 665/1847 vedrørende Mynsters betænkning af 16. marts 1847. Angående Mynsters betænkning af 16. januar 1847, se Bjørn Kørnerup, "J.P. Mynster og 'De hellige Brødre'", Kirkehist. Saml. 1950, 6. rk., 6. bd. s. 444ff. Vedrørende hele sagen om det borgerlige indgåede ægteskab hos baptisterne, se. F. Elle Jensen, "De hellige Brødre. En baptistisk sekt", Kirkehist. Saml. 1950, 6. rk., 6. bd. s. 424ff., 428ff. Jf. A. Pontoppidan Thyssen, Vækkelsesernes Frembrud i Danmark, 1961, bd. II, s. 146ff.
106. I sin bog "Magister Jacob Chr. Lindberg" (1958) skriver K. Baagø på grundlag af Fabers privatarkiv, at kronprinsen "i kirkelige spørgsmål stod under stor indflydelse af biskop Faber i Odense". Deres gode forhold fortsatte i 1840'erne, som det ses af Fabers lange breve (6 folio-sider) til kongen (29/11-1840 og 24/2-1841), hvori han til kongen udtrykte sin utilfredshed med ritualkommissionens oprettelse og med biskop Mynsters store indflydelse i hele ritualsagen. Fabers breve til kongen i kongehusets arkiv, og ikke mindst de af ham til kongen tilsendte bemærkninger om Mynsters udkast fra 1839 må medtages for at give K. Baagøs argumentation vægt. Se Kongehusets arkiv, Rigsarkivet. Breve fra bisperne Fr. Plum og N. Faber m.fl. (K.a. nr.118). 1815-46.
107. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 132ff., 145ff.
108. Hvorfor det nye ritualforslag ikke blev omsat til lov behandles i K. Baagø,

- Magister Jacob Christian Lindberg, 1958, s.324f. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948 s.61-2, Hal Koch, Den danske Kirkes Historie, 1954, bd.VI, s.296-7 og H.B. Hansen, Fynske Præstekonventer, 1965, s.130-32. Endv. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 156ff.
109. Hal Koch, Den danske Kirkes Historie, bd. 6, 1954, s. 300f. J. Rasmussen, Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker, 1979, s. 51f.
110. Hans Jensen vurderer, at "med Brudet i Statsforfatning fulgte intet Brud i Kirkeforfatning eller Kirkeforhold" - jf. Hans Jensen, "Brud og Sammenhæng i dansk Aandsliv efter 1864", Kirkehist. Saml. 1943, 6.rk., bd.4, s. 275-281.
111. J.P. Mynster, Prædikener holdte i Aaret 1848, Kbh., 1848, s. 41ff., 67ff, 82ff.,123ff
112. Jf. N.M. Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 114, 139, 217, 290. N.M. Plum, "Gud, Konge og Fædreland. Biskop J.P. Mynsters syn paa det nationale i forhold til det kristelige", Den Danske Diakonissestiftelses Aarbog 1940-41, s. 10ff.
113. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Kirkeret, 1851, 2. udg., s. 74. Jf. P.G. Lindhardt, Vækkelser og kirkelige retninger, 1978, s. 57f.
114. P. Espersen, Kirkeret, Almindelig del, 1993, s. 55ff. Jf. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 5, 13, 24, 57, 76.
115. H. Ussing, Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater, 2. Deel, 1786, s. 22ff., 124, 130f., 133, 199.
116. Niels Munk Plum, Jacob Peter Mynster, 1938, s. 291ff.
117. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. VI, "Grundrids af den christelige Dogmatik", s. 321f.
118. Betragtninger, 1833, bd. II, s. 249.
119. Fra Grundloven af 1849 bruges §§: 3, 80, 81, 83, hvilket svarer til den nuværende Grundlovens §§: 4, 66, 67, 69.
120. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 232ff.
121. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. II, "Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark", s. 58.
122. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. II, artiklerne: Grundlovens Bestemmelser om de kirkelige Forhold" og "Yderligere Bidrag til Forhandlingerne om de kirkelige Forhold i Danmark", s. 9, 12f., 30.
123. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 45, 331f.
124. Kaj Thaning, For menneskelivets skyld, Grundtvigs opgør med sig selv, 1971, s. 214: Heri er vurderingen, at ved den grundlovgivende Rigsforsamlings forhandlinger sejrede det mynsterske synspunkt.
125. Blandede Skrifter, 1852-57, bd. VI, "Grundrids af den christelige Dogmatik", s. 321.
126. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Kirkeret, anden udgave, 1951, §22, s. 58f., 72ff.
127. Clausen understregede kirkens principielle selvstændighed i en kristen stat, hvor kirkens ydre og indre anliggender var blevet overdraget staten (enevoldskongen), uden at kirken havde mistet ejendomsretten. Den kristne stat hvilede på en accept. H.N. Clausen, Catholicismen og Protestantismens Kirkeforfatning, 1825, s. 231-43 og 251-53.
128. På tysk grund havde netop Fr. Schleiermacher ønsket en klar adskillelse af stat og kirke, som to selvstændige uafhængige organismer, og hvor den kirkelige

bekendelse var uafhængig af statsforfatningsdokumentet. Leif Grane, Kirken i det 19. århundrede, Europæiske perspektiver, 1982, s. 59f. J. Rasmussen, Kampen for indflydelse i statskirken, 1996, s. 97ff.

129. H. Ussing, Kirkeforfatningen i de kongelige danske Stater, anden Deel, 1786ff., s. 22f., 124, 130f., 133, 199.

130. Her citeret efter H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 311.

131. Jf. Danske Lovs kirketugtsbestemmelser i 2-9-1ff.

132. H.J.H. Glædemark, Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, 1948, s. 319-26, 331f., 346-48, 351f., 357f., 360-63, 368, 379f., 395ff., 421f., 511ff.; jf. Fyens Stifts Landemode-Act - Synodalia 1857. Jf. Jens Rasmussen, Provst U.A. Plesners virke som embedsmand og politiker, 1979, s. 41ff.

133. J.P. Mynster, Prædikener holdte i Aarene 1851 og 1852, 1853, s. 229f.

134. A. Pontoppidan Thyssen, "Grundtvigianismen og I.C. Christensens folkekirke, I-II", Dansk Kirketidende, nr. 23-24/ 1993, s. 340ff, s. 362ff. Jf. artiklen "Præste-Frihed i Folke-Kirken" fra 1859 i Kirkelig Samler, Tidsskrift til christelig Oplysning (Chr. M. Kragballe, 1855-61) som blev trykt i "Den christelige Børnelærdom" i 1868, N.F.S. Grundtvig, Udvalgte Skrifter (H. Begtrup), 1909, bd. 9, s. 490ff., især s. 496f., 500f. Thyssen understreger svingningerne i Grundtvigs kirkesyn i modsætning til Th.C. Lyby, som påviser Grundtvigs gennemgående fastholden af den konfessionsløse kirke som en borgerlig indretning - jf. næste note.

135. Jf. Th. C. Lyby, "Grundtvigs tanker om præstefrihed - og grundtvigianernes", i Festskrift til Jakob Balling, 1993, s. 223, 227ff.

136. Kaj Thaning, For menneskelivets skyld, Grundtvigs opgør med sig selv, 1971, s. 213f.

137. F.eks. Arboe Rasmussen - sagen, se P.G. Lindhardt, Vækkelse og kirkelige retninger, 1978, s. 191-99, især s. 197.

138. Hal Koch m.fl., Et kirkeskifte, 1960, s. 23, jf. s. 16-23. Endv. Hal Koch, Kirkens Historie, 1973, s.98ff., 135ff.

139. Kirkehistorikeren, prof. J. Oskar Andersen omtaler disse "Overgangsmænd" i en artikel: "Om "Kirkens Gienmæle" 1825", Dansk Kirkeliv, 1925, s. 131-39.